

provinsje fryslân
provincie fryslân

Reactienota

Omgevingsvisie 'De romte diele'

Mei 2020

Reactienota

Omgevingsvisie 'De Romte Diele'

GS 11 mei 2020

Inhoud

1	Inleiding	4
1.1	Intro	4
1.2	Indeling	5
2	Ingekomen reacties en commentaar.....	7
2.1	Algemeen, abstractieniveau, integratie en prioriteiten	7
2.2	Wat speelt er? (H2).....	10
2.3	Ambitieniveau, ook in relatie tot doelen, opgaven en middelen (H3)	10
2.4	Principes (H4)	13
2.5	Basis op orde (H5).....	14
2.6	Opgaven: algemeen (H 6.1)	28
2.7	Opgave leefbaar, vitaal en bereikbaar (H. 6.2)	29
2.8	Opgave energietransitie (H. 6.3).....	36
2.9	Opgave klimaatadaptatie (H 6.4)	43
2.10	Opgave biodiversiteit (H 6.5).....	46
2.11	Gebieden (H 7).....	49
2.12	Vervolg en uitvoering (H 8).....	54
2.13	Commissie voor de Milieueffectrapportage	57

1 Inleiding

De Omgevingsvisie is één van de nieuwe instrumenten uit de Omgevingswet. De visie omvat het provinciale integrale beleid voor de fysieke leefomgeving op een hoog abstractieniveau, voor de lange termijn. Het is echter geen blauwdruk voor hoe Fryslân er over 20 à 30 jaar bij ligt. Er staat in waar we met Fryslân naar toe willen: de ambitie en doelen voor de toekomst, zoals de nieuwe Omgevingswet dat bedoeld heeft. Daarbij is nog niet precies aangegeven hoe we dat gaan doen. Deze uitwerking zullen we opnemen in meerdere, kortlopende Omgevingsprogramma's.

1.1 Intro

De visie vervangt strategisch beleid uit het Streekplan, Milieubeleidsplan, Waterhuishoudingsplan, Verkeer- en vervoerplan. Bovendien bevat het de provinciale Natuurvisie die sinds de Wet natuurbescherming (2017) verplicht is. Aanleiding voor deze nieuwe visie:

- Er is nieuw beleid nodig want er zijn maatschappelijke en inhoudelijke ontwikkelingen, zoals klimaatadaptatie, energietransitie, afname biodiversiteit, verouderde en weinig energiezuinige bebouwing, bevolkingsontwikkeling (vergrijzing en krimp). Vanuit de samenleving worden hier zorgen over geuit.
- De maatschappij verandert, bedrijven en burgers nemen vaker zelf initiatief en er ontstaan andere vormen van samenwerking.
- Het is een wettelijke verplichting.

In de visie staat een ambitie voor 2030 – 2050. De provincie werkt aan deze ambitie via de Basis op orde¹ en de vier opgaven Biodiversiteit, Energietransitie, Klimaatadaptatie en Leefbaar, vitaal en bereikbaar. De vier urgente opgaven zijn verder uitgewerkt in doelen en acties. We hanteren inhoudelijke principes en samenwerkingsprincipes om richting te geven aan keuzes, door onszelf en door anderen. Door te werken met principes is er meer ruimte voor maat-werk. Uitgangspunt is: sturen op doelen en zo min mogelijk op regels.

De betekenis van de Omgevingsvisie is:

- *Richting geven aan keuzes*: waar willen we naar toe met Fryslân en hoe gaan we werken om deze ambitie waar te maken.
- *Algemeen kader voor uitwerking in programma's*: de Omgevingsvisie is het bovenliggende kader van waaruit uitwerking van programma's kan plaatsvinden.
- *Een gangmaker voor het organiseren van processen*: De Omgevingsvisie kan voor het uitwerken van programma's voor de vier opgaven (Leefbaar, vitaal, bereikbaar / Biodiversiteit / Energietransitie / Klimaatadaptatie) of voor de drie gebieden een drijvende kracht zijn voor het organiseren van samenwerking en afstemming zowel intern als extern.

¹ De basis op orde omvat de bestaande omgevingskwaliteiten, die we willen behouden en versterken. Daartoe voeren we onze wettelijke taken uit. Daarnaast voeren we taken uit waarvoor we onze verantwoordelijkheid willen nemen. Vaak gaat het om goed onderhoud en beheer, maar ook verbeteringen vallen eronder.

Provinciale Staten hebben op 25 september 2019 de ontwerp Omgevingsvisie (geamendeerd) vastgesteld. De ontwerp visie heeft vervolgens van 4 november t/m 16 december 2019 voor inspraak ter visie gelegen. De ingekomen reacties (schriftelijk en mondeling) hebben we in deze nota verwerkt en van commentaar voorzien; **hierbij hebben we ook aangegeven of en op welke wijze een reactie aanleiding geeft tot aanpassing van de visie.** Provinciale Staten stellen vervolgens de definitieve Omgevingsvisie vast. Vanwege beknoptheid en compactheid, hebben we niet de 'positieve reacties' en adhesiebetuigingen opgenomen die onderdelen van de Omgevingsvisie ondersteunen. De meer 'kritische reacties' zoals hieronder behandeld, geven dan ook geen indicatie van het draagvlak voor de visie. Particuliere insprekers hebben we geanonimiseerd vanwege de privacyregelgeving. De namen van overige insprekers hebben we bij de onderwerpen wel weergegeven; zij spreken namens een publiekrechtelijke of privaatrechtelijke organisatie.

1.2 Indeling

We hebben de reacties (zienswijzen) gebundeld naar onderwerp waarbij we de indeling van de Omgevingsvisie volgen. Achtereenvolgens behandelen we:

1. Abstractieniveau van de visie, integratie en prioriteiten (algemeen)
2. Wat speelt er? Trends en ontwikkelingen (algemeen)
3. Ambitieniveau, mede in relatie tot doelen, opgaven en middelen
4. Hoe gaan we werken: inhoudelijke principes en samenwerkingsprincipes
5. Basis op orde
 - 5.1 Samenhangend netwerk van steden dorpen: positie en ontwikkelingen kernen
 - 5.1 Samenhangend netwerk van steden en dorpen: economie, onderwijs, bedrijvigheid, MKB
 - 5.1 Samenhangend netwerk van steden en dorpen: wonen
 - 5.2 Gastvrijheidseconomie: ontwikkelmogelijkheden
 - 5.2 Gastvrijheidseconomie: routenetwerken
 - 5.2 Gastvrijheidseconomie: gebieden
 - 5.3 Duurzame landbouw: transitie
 - 5.3 Duurzame landbouw: zonerings
 - 5.3 Duurzame landbouw: hergebruik/ herbestemming en overig
 - 5.4 Landschap/ cultuurhistorie: algemeen
 - 5.4 Landschap/ cultuurhistorie: Nationale Landschappen
 - 5.5 Fries erfgoed
 - 5.6 Natuur beschermen en ontwikkelen
 - 5.7 Verbeteren en schoon houden van het milieu, incl. bodem, delfstoffen, water
- 6.1 Opgaven: algemeen
- 6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: leefbaarheid en vitaliteit
- 6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: transitie bebouwd gebied
- 6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: huisvesting doelgroepen
- 6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: gezondheid en veiligheid
- 6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit algemeen
- 6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit spoor
- 6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit vaarwegen en veerverbindingen
- 6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit wegen en fiets

- 6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit, vervoerknooppunten/ hubs, overig
- 6.3 Energietransitie: algemeen
- 6.3 Energietransitie: energiebesparing ca.
- 6.3 Energietransitie: windenergie/ windturbines algemeen
- 6.3 Energietransitie: windenergie/ windturbines specifiek
- 6.3 Energietransitie: zonne-energie
- 6.3 Energietransitie: overige bronnen
- 6.3 Energietransitie: netbeheer, uitvoering en participatie
- 6.4 Klimaatadaptatie: algemeen
- 6.4 Klimaatadaptatie: ruimtelijke maatregelen
- 6.4 Klimaatadaptatie: overige maatregelen
- 6.4 Klimaatadaptatie: zeespiegelstijging en waterveiligheid
- 6.4 Klimaatadaptatie: waterbeheer, waterrobuust bouwen
- 6.5 Biodiversiteit: algemeen
- 6.5 Biodiversiteit: NNN (Natuur Netwerk Nederland)
- 6.5 Biodiversiteit: agrarisch gebied, landbouw, weidevogels
- 6.5 Biodiversiteit: Nationale Parken
- 6.5 Biodiversiteit: verbinding natuur en economie
- 7.2 Veenweidegebied
- 7.3 IJsselmeer
- 7.4 Waddenzee/ Waddengebied
- 7.5 Overige gebieden
- 8.1 Samenwerking, participatie
- 8.2 Uitvoering, doorwerking
- 8.3 Overgangssituaties
- 9. Commissie voor de Milieueffectrapportage

Wanneer een reactie ons aanleiding geeft om de Omgevingsvisie aan te passen, hebben we dat in de tekst met een lichtgrijze arcering aangegeven.

2 Ingekomen reacties en commentaar

2.1 Algemeen, abstractieniveau, integratie en prioriteiten

De Omgevingsvisie is voor inwoners lastig te doorgronden qua betekenis voor leven, wonen en werken. Trek meer tijd uit om de visie te delen met mensen, begrijpelijk en laagdrempelig. **(particuliere inspreker 1)**

De visie is niet inclusief, er is te weinig aansluiting bij Friese samenleving gezocht. De visie is o.a. moeilijk toegankelijk voor laaggeletterden. De samenleving is bij de totstandkoming onvoldoende geïnformeerd over het streven om samen de toekomstige woonomgeving vorm te geven. De vraag is hoeveel % Friezen heeft bijgedragen en of dat voldoende is voor de claim dat een dialoog met de samenleving heeft plaatsgevonden? **(particuliere inspreker 2)**

Reactie: We onderkennen dat uit de Omgevingsvisie niet meteen is te achterhalen wat dit concreet betekent voor leven, wonen en werken. Het is immers een strategisch document voor alle aspecten van de Friese leefomgeving. Maar na de inleiding, de meer algemene ambitie en de principes, wordt het verhaal concreter in H. 5 Basis op orde, de opgaven in H. 6 en in het gebiedsdeel in H. 7.

We hebben in het voortraject op een laagdrempelige manier veel tijd en energie gestoken in de dialoog met allerlei mensen en organisaties. Daaraan hebben ook veel mensen en organisaties deelgenomen. Par. 2.2 en de Omgevingslabs (zie: www.omgevingslab.frl) geven hiervan een impressie. We hebben ook een folder uitgebracht.

Ambitie, doelen, opgaven en werkwijzen zijn op een tamelijk hoog abstractieniveau omschreven. Op onderdelen zijn concretisering en duidelijker keuzes gewenst:

- bijv. over de positie van Dokkum, de ruimte voor flexibele woningbouwprogrammering. **(Netwerk Noordoost);**
- m.b.t. suggesties uit de omgevingslabs en vanuit de inbreng bij De Friese Aanpak op thema's als economie, energie- en landbouwtransitie, gezondheid, biodiversiteit, landschap, ruimtegebruik en water. Zo wordt de landbouw niet genoemd bij de opgave biodiversiteit. En onduidelijk is hoe de RES-ambitie gehaald kan worden zonder grote windmolens of grote zonneparken. **(gemeenten Tytsjerksteradiel, Achtkarspelen);**
- door onderscheid te maken in maatregelen m.b.t. de gevolgen van klimaatverandering en maatregelen om klimaatverandering te beperken. Het vermengen hiervan kan leiden tot tegenstrijdige maatregelen, zoals bij houtstook. Ook de gevolgen van maatregelen t.b.v. biodiversiteit voor de (plattelands-)economie moeten zichtbaar zijn in de onderbouwing van keuzes. **(gemeenten Tytsjerksteradiel, Achtkarspelen);**
- door gebruik te maken van succesvolle projecten als het project kleinschalige landbouw in de Noardlike Fryske Wâlden, de Regiodeal Noordoost Fryslân (beroepsbevolking op peil houden; innovaties en ondernemerschap stimuleren; sociaaleconomische pijler van de Centrale As; ruimte voor passende economische ontwikkeling van regio; kansen PM-kanaal), en de resultaten van de pilot Gasvrij Garyp. **(gemeenten Tytsjerksteradiel, Achtkarspelen);**
- Termen als 'maatwerk', 'naar aard en schaal' en 'gebiedsgericht' zijn deels positief maar ook onduidelijk. Duidelijke input voor de verordening ontbreekt. **(gemeente De Fryske Marren)**

Aan de andere kant: de lokale afwegingsruimte t.a.v. sommige onderwerpen wordt ingeperkt door opgelegde voorwaarden, vooral m.b.t. windenergie. De ruimte voor lokaal maatwerk neemt hierdoor af en goede initiatieven vanuit de samenleving worden belemmerd. Dit staat op gespannen voet met de Omgevingswet **(gemeenten Opsterland, Ooststellingwerf)**. Naast uitwerkingen in programma's, wordt in details getreden die niet passen bij het ruimtelijk schaalniveau van de provincie, zoals bij zonne-energie en windenergie. De gemeente kijkt dan ook uit naar de uitwerkingen en Omgevingsverordening. **(gemeente Smallingerland)** Ondanks het principe 'decentraal wat kan', geeft de visie voor kleine windmolens, bedrijventerreinen, wonen, huisvesting seizoenswerkers en tijdelijk personeel toch teveel beperkingen. Gemeenten kunnen dit in de plaatselijke situatie beoordelen. **(gemeente Weststellingwerf)**

- In hoeverre biedt de visie een integraal afwegingskader, m.n. in geval de verschillende doelen en ambities elkaar bijten. **(gemeente Waadhoeke)**.

Reactie: Bij een strategische visie als de Omgevingsvisie gaat het om de hoofdlijnen van beleid voor de langere termijn. De visie geeft geen blauwdruk voor hoe Fryslân er over 20, 30 jaar bij ligt.

Centraal staan de doelen; deze zijn helder en zo concreet mogelijk (het wat). De invulling ervan (het hoe) zal nog uitgewerkt worden. Dit gebeurt door samen met onze partners, aan de hand van de principes, te werken aan de opgaven en door de basis op orde te houden. We geven dus richting en koers, en daarbinnen werken we gezamenlijk aan oplossingen. Deze oplossingen moeten vooral in de gebieden d.m.v. maatwerk tot stand komen. Dit is niet vrijblijvend. In de Omgevingsprogramma's operationaliseren we het strategische beleid en de uitvoering ervan. Deze programma's zijn - als nieuwe inzichten en ontwikkelingen daartoe aanleiding geven - makkelijker en sneller aan te passen dan de Omgevingsvisie.

We constateren verder dat enerzijds wordt gepleit voor concretisering en meer duidelijkheid, en anderzijds voor veel ruimte voor eigen afweging en lokaal maatwerk. Hier zit spanning tussen: verdere concretisering en hardere inhoudelijke keuzes op strategisch niveau, zullen de ruimte inperken om op lokaal niveau, in de gebieden, tot integrale oplossingen te komen. In dit spanningsveld menen wij de juiste balans gevonden te hebben.

Naar aanleiding van verschillende zienswijzen, hebben wij de visie op meerdere onderdelen wel wat nader geconcretiseerd, zoals bij gezondheid, economie, water en landschap. Concrete projecten e.d. noemen we bij voorkeur niet omdat de visie hierdoor snel minder actueel is. Zulke projecten zullen wel in de programma's een plek krijgen.

Het onderscheid in maatregelen m.b.t. klimaatverandering hebben we zoveel mogelijk aangegeven. In ieder geval is er een onderscheid in de opgaven: energietransitie versus klimaatadaptatie.

De visie is sectoraal doordat deze vooral bestaat uit individuele visies. De Landbouwvisie vormt bijv. geen integraal onderdeel van de Omgevingsvisie. Er dient dan ook een overkoepelde afwegingslaag te worden toegevoegd met twee onderdelen: een integrale afweging van belangen over de sectoren en individuele visies heen, en een afwegingsprocesmechanisme dat inzichtelijk maakt hoe (toekomstige) ontwikkelingen gewogen worden om hun inpasbaarheid te bepalen. Voor een integrale afweging van de bijdrage van een activiteit/ initiatief aan de samenleving zijn de volgende aspecten relevant: economische bijdrage, werkgelegenheid, ketenbelang, gezondheid, klimaat, biodiversiteit, landschap. Men illustreert toepassing van de methode met een voorbeeld: de bijdrage voor de samenleving van de gangbare melkveehouderij (uitgaande van een gemiddeld melkveebedrijf van 70 ha. en 180 GVE). De uitkomst is sterk negatief; er is eigenlijk geen reden om aan deze activiteit een deel van de schaarse ruimte ter

beschikking te stellen. Als alternatief plaatst men daar een extensieve bedrijfsvoering tegenover (25% van de melkproductie, 50% van de koeien, melkprijs 65 cent per liter). Hieruit blijkt dat een alternatieve invulling van de melkveehouderij kan leiden tot een veel hogere bijdrage voor de samenleving en veel minder schade. De aanpak is op landelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau toepasbaar. Deze voorkomt willekeur, geeft sturing aan de ontwikkelrichting voor een gebied en houvast voor het maken van keuzes voor de lange termijn. De methode past ook in de transitie van 'nee, tenzij' naar 'ja, mits', omdat het ook een transparant kader biedt voor nieuwe onbekende en onverwachte ontwikkelingen, en het combineren van verschillende activiteiten. **(Natuurlijk Fryslân, Sietze Schukking, K. Douma)**

Reactie: We hebben waardering voor de methode van insprekers. Deze gaat volgens ons echter teveel uit van een blauwdrukplanning/ eindbeeld, waarbij op visieniveau voor langere termijn wordt bepaald welke vorm van grondgebruik waar mag komen; dit past niet goed bij de onzekere ontwikkelingen en de marktwerking waarmee we te maken hebben. Zo opereert de landbouw op een dynamische, internationale markt, binnen de kaders van het Europese landbouwbeleid, en mag een provincie of gemeente geen regels stellen die de wijze van bedrijfsvoering en de agrarische structuur sterk inperken. En de methode gaat naar onze mening teveel voorbij aan het feit dat deze afweging geen technische, objectieve exercitie is. Bij het voorbeeld van de melkveehouderij zal er volgens ons al veel discussie zijn over bepaalde aannames en stellingnamen, zoals de ontwikkeling van de melkprijs (waar het verdienmodel sterk van afhankelijk is), de effecten van landbouw op natuur, landschap en milieu (bij voortschrijdende innovaties en technologische ontwikkelingen), en de hoeveelheid werkgelegenheid verbonden aan landbouw.

In de visie schetsen we geen eindbeeld om flexibiliteit te creëren en het mogelijk te maken om per gebied met belanghebbende partijen tot optimale, integrale oplossingen voor de opgaven te komen.

Dit gebeurt op basis van de ambities, de doelen, en vooral de principes in de visie. In een zorgvuldig proces met de partijen en belanghebbenden in het gebied, zullen deze richting en inspiratie geven.

De methode van insprekers kan bruikbaar zijn bij het afwegen van belangen en kwaliteiten op dit lagere schaalniveau van een gebied.

De Omgevingsvisie is te ver doorgesloten in bureaucratie en regeldruk. Als burger in het beschermd dorpsgezicht Kornwerderzand wordt hij elke dag geconfronteerd met regelgeving die voor hem anders uitpakt dan voor instanties als gemeente, provincie, Rijkswaterstaat. **(particuliere inspreker 9)**

Reactie: De visie sluit aan bij de doelen van de Omgevingswet: overzichtelijker regels, meer samenhangende benadering van de leefomgeving, meer ruimte voor maatwerk en initiatieven, en snellere en betere besluitvorming. De visie biedt daarom geen eindbeeld, maar vormt meer het startpunt van een proces. Ambities en doelen staan centraal, zonder exact aan te geven hoe de doelen gerealiseerd gaan worden en wat de uitkomsten daarvan zullen zijn. De principes in H. 3 vullen dit per situatie in. Ze geven meer flexibiliteit en minder houvast aan regels van tevoren. Om situaties te voorkomen die op voorhand ongewenst zijn, stellen we wel duidelijke regels op. Deze regels gelden voor iedereen, ook voor bestuurlijke instanties.

2.2 Wat speelt er? (H2)

H. 2.3 en 2.4 zijn ietwat te algemeen. Een scherpere analyse en duiding was op z'n plaats. Ook H. 3 is wat te oppervlakkig/ beschrijvend. Wat zijn de problemen/kansen en hoe pakken we dat aan? **(gemeente Opsterland)**

Reactie: In H. 2 zijn compact weergegeven de essenties van trends, ontwikkelingen, inbreng vanuit de samenleving, de foto van de leefomgeving, en ligging van Fryslân. Meer informatie staat in het Kennisdocument, info over de Omgevingslabs (www.omgevingslab.fr!), en de Plan-MER incl. Foto van de leefomgeving. In H. 3 staan de ambities en kansen centraal en ligt de focus niet meer op problemen.

Bij de zeven ontwikkelingen die worden geschetst in par. 2.1, pag. 14 mist de achtste: toenemende druk op de ruimte vanwege diverse opgaves (energietransitie, klimaatadaptatie, infrastructuur). De Omgevingsvisie moet daarom duidelijk keuzes maken over de verdeling van de schaarse agrarische ruimte. Daarbij dienen landschappelijke belangen de prioriteiten te bepalen.

(Natuurvereniging Geaflecht)

Reactie: Dit is niet zozeer een nieuwe ontwikkeling maar meer het gevolg van de genoemde ontwikkelingen. In par. 3.4, onder Puzzelen in de leefomgeving, staat dan ook dat er te weinig ruimte is om de ruimteclaims afzonderlijk in te vullen; combinaties van functies zijn nodig. Daarom is 'zuinig en meervoudig ruimtegebruik' het eerste inhoudelijke principe in H. 4.

2.3 Ambitieniveau, ook in relatie tot doelen, opgaven en middelen (H3)

Men herkent zich in de ambities voor de langere termijn. Een bredere visie op economie i.r.t. de fysieke leefomgeving wordt gemist. Voor Noordoost Fryslân is het belangrijk dat de provinciale inspanningen gericht worden op een sterke economie en optimale bereikbaarheid en op het bevorderen van een vitale en leefbare regio. Men wil in gezamenlijkheid en op basis van gelijkwaardigheid de gebiedspotenties benutten aan de hand van de streekagenda. Dat vraagt meer vertrouwen en ruimte. **(Netwerk Noordoost)**

Reactie: We hebben vertrouwen in de ontwikkelkracht en samenwerking binnen de regio en bieden ruimte om economische en sociale impulsen te benutten. De aanknopingspunten hiervoor staan in de ambitie, waarin we onze visie op economische vitaliteit schetsen (par. 3.2, vitaal en veerkrachtig). We hebben wat meer accenten aangegeven voor behoud en versterking van vitaliteit/ economische structuur en bereikbaarheid; deze zijn ook op Noordoost Fryslân van toepassing. De teksten zijn aangevuld.

Ambities en opgaven lijken inwisselbaar/ uitwisselbaar. Thema's als duurzaamheid en klimaatadaptatie lijken containerbegrippen om diverse uitdagingen in onder te brengen. In die zin is onduidelijk wat de status is van een ambitie dan wel opgave? **(gemeente Smallerland)**

Het onderscheid tussen ambities, basis op orde, en urgente doelstellingen is niet altijd even duidelijk. Wat hoort bij wat? Hoe verhouden de – in dialoog met de samenleving – opgestelde urgente doelstellingen zich tot de ambities en basis op orde? **(gemeente Opsterland)**

Reactie: De genoemde onderdelen hangen in veel opzichten met elkaar samen. We onderkennen dat strikte onderscheiden niet overal goed te maken zijn en dat hiertussen overlappen bestaan.

Toch zijn er verschillende invalshoeken. Zo gaat het bij de opgave klimaatadaptatie

om het omgaan met de gevolgen van klimaatverandering. Bij de opgave energietransitie gaat het om het beperken van klimaatverandering. De ambitie betreft de overall koers voor Fryslân, waaronder alle aspecten samenkomen; de doelstellingen in H. 5 (Basis op orde) en H. 6 (Opgaven) geven daar vervolgens concreter invulling aan. De Basis op orde omvat het 'reguliere werkpakket' om de diverse basiskwaliteiten van de Friese leefomgeving op orde te houden; de opgaven zetten daar 'een plus' (extra inspanningen) bovenop wanneer kwaliteiten nu al niet op orde zijn (zoals woningvoorraad en biodiversiteit) of in de toekomst zonder extra acties achteruit zullen gaan (klimaat en energie). Een scherpe afbakening tussen de diverse onderdelen is niet mogelijk, de samenhang staat centraal.

In de inleidende teksten voor de Basis op orde en de opgaven zijn deze relaties verduidelijkt.

De gevolgen van diverse ambities met jaartallen en percentages zijn niet altijd duidelijk. Wat betekent bijv. een duurzame landbouw in 2025 voor de huidige agrariërs? Kan dit gekoppeld worden aan thema's als biodiversiteit en energietransitie? Leg voor de energiestrategie een koppeling met de opgaven die voortvloeien uit het landelijke klimaatakkoord, de RES en de transitievisies warmte. Een CO2 binding door het wad (kwelders) is een interessante mogelijkheid.

(Netwerk Noordoost)

Meerdere jaartallen hanteren (2030, 2040, 2050) is enigszins verwarrend. Verder kijken dan 2030 of evt. 2040 is niet zinvol, gelet op onvoorspelbaarheid van ontwikkelingen **(gemeente Opsterland)**

Reactie: De jaartallen en percentages zijn bedoeld om 'de druk erop te houden', ontwikkelingen te stimuleren, ondersteunen en aan te jagen. Het zijn meer inspanningsverplichtingen dan resultaatsverplichtingen. Ze bieden de mogelijkheid om ontwikkelingen te monitoren, maatregelen en acties bij te sturen en zo nodig te intensiveren; in dit bijsturen zit ook besloten dat we kunnen accepteren dat de gevolgen voor bijv. agrariërs nu nog niet volledig duidelijk zijn. Meerdere jaartallen vloeien voort uit bestaande akkoorden en afspraken (zoals Klimaatakkoord, Deltaprogramma's, Beleidsbrief Duurzame Landbouw, regiodeals). Hierdoor wijken ze deels van elkaar af. Dat vinden we niet bezwaarlijk zolang ze duidelijk gekoppeld blijven aan de ambities op de betreffende terreinen.

Binnen een aantal opgaven zijn koppelingen verduidelijkt: zo is de opgave biodiversiteit meer gerelateerd aan de landbouwtransitie, en is de opgave klimaatadaptatie meer gelinkt aan het Klimaatakkoord. De mogelijkheid van CO2 binding door het wad (kwelders) is toegevoegd in H. 6.3 (onder 'Wat is de opgave?', bij de zin over landgebruik).

Van een aantal doelen is onduidelijk hoe ze worden bereikt? Zo staat hergebruik van bestaande bebouwing voorop en worden uitbreidingen beperkt; op welke wijze wordt dit gefaciliteerd/ gerealiseerd? En wat wordt de status van de huidige regionale centra? (Buitenpost, Burgum, Kollum, Surhuisterveen) Behoud van hun ontwikkelruimte is voor de regio belangrijk. **(Netwerk Noordoost)**

Reactie: Hergebruik kan op allerlei manieren gestimuleerd en ondersteund worden, met kennis, kunde en diverse beschikbare middelen (bijv. voor behoud van karakteristieke gebouwen). Vooral gemeenten en andere partijen zijn hiervoor aan zet. Ze zijn hier ook al actief mee bezig, zoals het kenniscentrum Herbestemming Noord. In par. 5.5 hebben we aan hergebruik van karakteristieke bebouwing wat meer invulling gegeven. Toepassing van de Ladder voor duurzame verstedelijking vergt initiatiefnemers en gemeenten om eerst te kijken naar de mogelijkheden in bestaand bebouwd gebied. Het belang van sterke regionale centra voor leefbaarheid en bereikbaarheid van voorzieningen staat in par. 6.2. Dit belang is wat nader geaccentueerd. Het is vervolgens primair aan gemeenten om hieraan invulling te geven.

De visie wil behouden wat er al is en sluit daarmee veel uit. Het is de vraag of er zoveel behoefte is aan duurzame agrarische producten en of toeristen voldoende gaan kiezen voor Fryslân. **(particuliere inspreker 1)**

Reactie: De visie is naar onze mening ontwikkelingsgericht en benoemt een aantal grote opgaven waaraan gewerkt moet worden. We willen wel dat kernkwaliteiten hierbij herkenbaar blijven en zo mogelijk versterkt worden. Dit kan op verschillende manieren en impliceert niet dat alles moet blijven zoals het is. Nieuwe ontwikkelingen kunnen prima voortbouwen op kernkwaliteiten en daaraan nieuwe kwaliteiten toevoegen. De landbouwtransitie leidt niet tot andere agrarische producten; wel zal de prijs ervan kunnen toenemen (een 'eerlijker' prijs, ook voor de boer). We verwachten, gelet op landelijke en provinciale trends, dat het aantal toeristen toeneemt. We willen hierop inspelen.

Wat wordt bedoeld met *gewilde* woonmilieus? (pag. 21) Is dit een wens?

(gemeenten Waadhoeke, Harlingen)

Reactie: 'Gewild' zien we in relatie tot de woonbehoefte/ woonwensen van mensen. Gewilde woonwijken kunnen ook gericht zijn op het aantrekken van nieuwe inwoners, maar dit zal wel onderbouwd moeten kunnen worden. Het bouwen van woningen voor een niet onderbouwde vraag vinden we ongewenst omdat dit tot leegstand leidt. Daarom is de tekst aangevuld met: '..., ook gericht op mensen en bedrijven die zich in Fryslân willen vestigen, ...'.

Zet de provincie wel voldoende financiële middelen in om al haar ambities waar te maken? Extra inspanning van de provincie is noodzakelijk. **(Bond van Friese Vogelwachten)**

Reactie: In de Omgevingsprogramma's werken we de inzet van financiële middelen uit. Het prioriteren van opgaven in de visie impliceert dat hier ook voldoende financiële middelen voor beschikbaar zullen komen. De visie gaat over de langere termijn. Dit betekent dat in de loop van de periode nieuwe middelen, bijv. uit Europa, beschikbaar kunnen komen.

Inspreker geeft aan dat de rol van de mens ontbreekt op pagina 20. 'We willen de Friese economie circulair maken zodat geen energie, grond- en hulpstoffen meer verspild worden'. Toevoegen: ook afvalstoffen mogen niet meer worden verspild.

(vereniging Noardlike Fryske Wâlden)

Reactie: Het niet verspillen van grond- en hulpstoffen impliceert dat afvalstoffen zoveel mogelijk hergebruikt worden. In de tekst refereren we regelmatig aan de rol(len) van mensen.

Op pagina 22 staat: 'En natuurgebieden kunnen water bergen en CO2 vastleggen'.

De inspreker ziet dit graag aangevuld met de tekst: landbouwgebieden en landschapselementen; hierbij zit een toelichtende tekst. **(vereniging Noardlike Fryske Wâlden)**

Reactie: De diensten van landbouwgebieden, incl. landschapselementen, voor waterberging en vastleggen van CO2 zijn toegevoegd.

Aandacht wordt gevraagd voor onderlinge samenhang en haalbaarheid van ambities. Kan het IJsselmeer bijv. zorgen voor gewenste vernatting van veenweidegebied? Is een klimaatrobuuste inrichting haalbaar als bodemdaling veenweidegebied doorzet? De omvang van de problematiek, de soms beperkte invloed, lange doorwerkingstijd in natuurlijke systemen, remmen een snel en goed resultaat. **(gemeente Leeuwarden)**

Reactie: Samenhang en haalbaarheid zijn ook voor ons voortdurend aandachtspunten. We garanderen niet dat we alle verbanden al op de juiste manier in beeld hebben. Daarom zijn de visie en de onderliggende documenten dynamische documenten die op basis van nieuwe inzichten en ontwikkelingen aangepast kunnen worden. Voor het veenweidegebied is een integraal gebiedsproces gaande waarin ruimte is voor experimenteren, leren en adaptief

aanpassen. We onderkennen hierbij dat maatregelen en acties lange tijd volgehouden moeten worden voordat resultaten merkbaar zijn.

2.4 Principes (H4)

Vrees dat Friesland verandert in een openluchtmuseum. **(particuliere inspreker 2)**
Reactie: De overgang van een 'nee, tenzij' naar een 'ja, mits' benadering (o.a. vertaald in het gebruik van principes in plaats van regels) is juist bedoeld om een verantwoorde ontwikkeling en vernieuwing mogelijk te maken. Fryslân is geen openluchtmuseum en zal dat ook niet worden.

De samenwerkingsprincipes passen bij de doelen van de Omgevingswet. Toch valt op dat naast visie-onderdelen sommige onderdelen ook enigszins 'bepalend' zijn. **(gemeente Opsterland)**

Reactie: We zijn uitgegaan van een ruime visie met veel mogelijkheden voor maatwerk en diverse oplossingen. Voor een aantal onderdelen geven we echter op voorhand duidelijkheid, zodat het kader duidelijk is. Deze onderdelen zijn 'harder' geformuleerd en dus meer bepalend. Gemeenten en andere partijen vragen daar ook om.

Ondanks de goede bedoelingen van de ontwerp-Omgevingsvisie, zet doorvoering van de principes de deur open voor aantasting van het Friese cultuurlandschap. Op lokaal niveau vergeet de provincie haar rol: bescherming van de waardevolle leefomgeving, waarvoor landschappelijke en cultuurhistorische kernkwaliteiten een belangrijke basis bieden. **(Erfgoedvereniging Bond Heemschut)**

Principes zijn goede bedoelingen, wat komt daar van terecht? Dit dient te worden geborgd, bijv. via jaarlijkse openbare evaluatie van de effecten van de Omgevingsvisie. **(Natuurvereniging Geaflecht)**

Reactie: Het werken met principes gaat uit van het gesprek voeren (in plaats van regels stellen), bijv. over hoe landschappelijke en cultuurhistorische kernkwaliteiten als basis kunnen dienen voor nieuwe initiatieven. Met het principe 'Omgevingskwaliteit als ontwerpbasis' nemen wij onze rol serieus om omgevingskwaliteiten te behouden, te beschermen, te versterken en te ontwikkelen. Kernkwaliteiten van landschap en cultuurhistorie zijn weergegeven in de structuurvisie Grutsk op 'e Romte.

Het werken met principes en de kernkwaliteiten worden geborgd in de Omgevingsverordening; bij nieuwe ontwikkelingen moet aangetoond worden hoe de kwaliteiten herkenbaar blijven en gebruikt zijn voor de inpassing ervan (procesvereiste). De Nije Pleats methode is geschikt om hieraan via maatwerk per situatie invulling te geven. De provincie brengt in zulke processen en trajecten vroegtijdig haar kennis, kunde en inzichten in. Deze integrale manier van werken past goed in de visie.

In H. 8 staat dat we de Omgevingsvisie en de Omgevingsprogramma's structureel gaan monitoren. Op basis daarvan kijken we jaarlijks of tweejaarlijks of de visie en de programma's nog actueel zijn. Indien dit op onderdelen niet het geval is, passen we deze (gedeeltelijk) aan.

2.5 Basis op orde (H5)

5.1 Samenhangend netwerk van steden dorpen: positie en ontwikkelingen kernen

Aandacht voor F4 is prima. De bijzondere positie van Leeuwarden als hoofdstad, als grootste kern, als motor van de economie en als concentratiepunt van allerlei voorzieningen verdient meer aandacht, ook om vanuit Fryslân aansluiting te vinden op positie van bijv. Groningen en Zwolle. **(gemeente Leeuwarden)**

Niet duidelijk op de verbeelding van het netwerk steden en dorpen in par. 5.1 is of het in economisch opzicht gaat over de F4? Of horen Dokkum (F5) en Harlingen (F6) er ook bij? En hoe verhouden de regionale centra, zoals Gorredijk, zich hiertoe? **(gemeente Opsterland)**

Wat betekent loslaten van het kernenbeleid voor Noordoost Fryslân. Dokkum is onderdeel van het stedelijk netwerk, maar betekent dit een gelijkwaardige behandeling met A7-steden? **(Netwerk Noordoost)**

Dokkum is meer dan een stad met regionale verzorgingsfunctie en met bedrijvigheid die past bij de toeristisch-recreatieve uitstraling. Dokkum heeft een aantal grote bedrijven en stedelijke opgaven m.b.t. zorg in de regio, goede bereikbaarheid en faciliteren werkgelegenheid. De provincie is partner in het zoeken naar een antwoord op deze opgaven. **(gemeente Noard-East Fryslân)**

Op pag. 17, 18 moet Franeker ook genoemd worden als onderdeel van het stedelijk netwerk; voorstel om op de kaart op pag. 32 Harlingen-Franeker als stedelijk bundelingsgebied op te nemen. Dit doet recht aan de economische dynamiek van dit bundelingsgebied, aan de variatie aan woningen, bedrijven, werkgelegenheid en voorzieningen die Harlingen en Franeker gezamenlijk bieden. Beide steden hebben een duidelijke verzorgingsfunctie voor de regio en zijn complementair aan elkaar. **(gemeente Waadhoeke)**

Harlingen noemen bij netwerk van grote en middelgrote steden om recht te doen aan de positie en aan te sluiten bij tekst en kaartmateriaal op pag. 32. **(gemeente Harlingen)**

Men pleit voor handhaven van de status van enkele regionale centra, resp. Buitenpost, Surhuisterveen, Gorredijk, Burgum. **(gemeenten Achtkarspelen, Opsterland, Tytsjerksteradiel)**

Reactie: De kernenindeling hebben we verder ingevuld en verduidelijkt door nader in te gaan op de kwaliteiten, accenten en functies van de stedelijke kernen, ook voor de regio's. Leeuwarden is hierbij als provinciehoofdstad benoemd. We redeneren niet vanuit een rangorde/ hiërarchie van kernen, maar vanuit functie en kwaliteiten van kernen. Ook het belang van sterke regionale centra voor leefbaarheid en bereikbaarheid van voorzieningen in par. 6.2 is meer benadrukt; het is primair aan gemeenten om hieraan invulling te geven.

Het positioneringsdocument voor de gemeentelijke Omgevingsvisie Leeuwarden en de ontwerp provinciale Omgevingsvisie sluiten goed op elkaar aan. Voor de uitwerking van ambities en opgaven is het belangrijk dat men daarin samen optrekt en dat 'romte diele' letterlijk ruimte en inhoud biedt. In dit verband wijst men op het belang van de Spoorzone voor stad, regio en provincie, voor bereikbaarheid over weg en water op Noord-Nederlands, provinciaal en regionaal schaalniveau, voor economische ontwikkeling en gebiedsontwikkeling van stad en regio.

Samenwerking tussen rijk, provincie en gemeenten is vereist. De Omgevingsvisie kan hierin van betekenis met bijv. een gebiedsgerichte uitwerking, ook om op te nemen in Omgevingsagenda Noord-Nederland. **(gemeente Leeuwarden)**

De gemeente vraagt om de aangegeven ontwikkelingsruimte mee te nemen in de visie (zie tekst zienswijze, bovenaan pag. 2) en rekening te houden met de ruimtevraag van een aantal opgaven, zoals voorzien in de Strategische Koersbepaling Omgevingsvisie. **(gemeente Smallerland)**

Voor de overgang naar circulaire economie is fysieke ruimte nodig (opslag

grondstoffen, milieuruimte voor aangepaste bedrijfsprocessen, infrastructuur met voldoende capaciteit). Met Ecopark de Wierde en andere bedrijfsclusters zoals nog te ontwikkelen Klaverblad Noordoost, kan de gemeente toewerken naar een 'Circular Valley'. Reserveer hiervoor ontwikkelruimte. De gemeente wil zich daarnaast verder ontwikkelen als knooppunt voor duurzame logistiek. **(gemeente Heerenveen)**

Reactie: We hebben enkele majeure ontwikkelkansen voor de stedelijke kernen in H. 5.1 van de visie opgenomen. Het reserveren van ontwikkelruimte voor de kernen in de Omgevingsvisie is niet nodig. In regioverband worden programmeringsafspraken gemaakt over passende ontwikkelruimte.

Water is economisch speerpunt voor de gemeente. Verdere ontwikkeling en uitbouw van de Watercampus/ Wetsus zijn van groot belang. Hierbij streeft de gemeente naar intensivering van onderlinge samenwerking tussen Watercampus, Dairy Campus, Kenniscampus, Energiecampus en Campus Fryslân. **(gemeente Leeuwarden)**

Reactie: We ondersteunen dit streven van harte. Intensivering van de samenwerking is in par. 5.1 toegevoegd.

Voorkom verdere verstedelijking in het Lege Midden. Stel daarom grenzen aan uitbreiding van m.n. Leeuwarden, Drachten, Sneek, Heerenveen. **(Van Schaijk, Stichting Poldermolens De Lege Midden)**

Reactie: Onze uitgangspunten voor verstedelijking en landschappelijke en cultuurhistorische kernkwaliteiten (te borgen in de Omgevingsverordening) en de gemeentelijke verantwoordelijkheid voor ruimtelijke afwegingen, garanderen volgens ons voldoende behoud van het Lege Midden.

5.1 Samenhangend netwerk van steden en dorpen: economie, onderwijs, bedrijvigheid, MKB

Fryslân verdient meer dan alleen agrariërs, economisch toerisme en Friese folklore. Er is niet of nauwelijks aandacht voor een vergrijzende provincie, krimpende arbeidsmarkt, vestigingsklimaat MKB, leefbaarheid stad en platteland, en digitalisering/ mondialisering. Intensieve samenwerking tussen de noordelijke provincies is nodig om de komende decennia voldoende middelen uit Den Haag en Brussel te ontvangen voor de transitie naar een moderne, gevarieerde en toekomstbestendige economie, met aandacht voor: goed onderwijs, diverse arbeidsmarkt, prima vestigingsklimaat voor kleine zelfstandigen en MKB bedrijven, innovatieve en digitale economie. In dit verband samen met Groningen en Drenthe de ambitie aangaan om het beste openbaar onderwijs van Nederland aan te bieden. Dit trekt mensen en werkgevers aan en creëert een basis voor leefbare omgeving. **(particuliere inspreker 1)**

MKB is één van de grootste werkgevers in de provincie. De vitaliteit van de detailhandelsstructuur en MKB is van groot belang voor de levendigheid van kernen. Verzoek om dit duidelijker aan te geven. **(gemeente De Fryske Marren)** Beleidsveld economie verdient meer (afzonderlijk) aandacht. Bedrijventerreinen en detailhandel zijn van grote invloed op invulling van de Friese ruimte. In de visie staan weinig doelen en maatregelen m.b.t. de Friese economie; MKB als motor van Friese economie komt vrijwel niet aan de orde. Er is wel actueel provinciaal beleid voor. Graag meer aandacht voor in de visie. **(gemeente Opsterland)**

Reactie: We hebben aan deze onderwerpen in H. 2, 3, 5 en 6 wat meer invulling gegeven, met als insteek het belang ervan voor kwaliteit, leefbaarheid en vooral vitaliteit van de fysieke leefomgeving. Naast kansen hebben we hierbij ook oog voor mogelijke toekomstige ontwikkelingen die hierop een negatief effect kunnen hebben en wat daaraan te doen. Naast het omgevingsbeleid heeft de provincie ook economisch beleid. Zo ondersteunt de provincie het MKB op diverse manieren, bijv. met MKB-vouchers.

In provinciaal onderzoek naar bedrijventerreinen staat dat reguliere bedrijventerreinen geschikt zijn voor circulaire economie als wordt voldaan aan een aantal voorwaarden. Over kwaliteit en toekomstbestendigheid van bedrijventerreinen vermeldt de visie niets, terwijl er wel een provinciaal programma loopt. De vermelding op pag. 17 dat er voldoende bedrijventerrein is vereist nuancering: op sommige plekken is er teveel, op andere plekken een tekort.

(gemeente Opsterland)

Ondanks het principe 'decentraal wat kan', geeft de visie voor bedrijventerreinen toch op uitwerkingsniveau aanwijzingen. **(gemeente Weststellingwerf)**

Reactie: Er wordt nu in H. 5.1 en 6.2 nader ingegaan op kwaliteit en toekomstbestendigheid van bedrijventerreinen i.r.t. herstructurering van bedrijventerreinen. Ook de uitspraak over de hoeveelheid bedrijventerreinen is genuanceerd. We geven enige aanwijzingen om sturing te geven aan regionale programmering van bedrijventerreinen; deze zijn voldoende flexibel om in te spelen op verschillende situaties.

5.1 Samenhangend netwerk van steden en dorpen: wonen

Onduidelijk is of bij flexibele programmering woningbouw (pag. 33) de nadruk ligt op kwalitatieve toevoegingen of kwantitatieve toevoegingen? Wat inspreker betreft ligt de nadruk op kwalitatieve toevoegingen. **(gemeenten Waadhoeke, Harlingen)**

De gemeente kan zich goed vinden in de regionale afstemming van woningbouwplannen. De vraag is wel hoe men samen uitvoering kan geven aan tijdelijke huisvesting voor jongeren en ouderen in (kleine) dorpen. **(gemeente Opsterland)**

Gaat de provincie sturen op woningaantallen? Het is onduidelijk hoe de regio op woningbouw eruit ziet en of men kan rekenen op een duidelijke, open en coöperatieve provincie. **(Netwerk Noordoost)**

Ondanks het principe 'decentraal wat kan', geeft de visie voor wonen toch op uitwerkingsniveau aanwijzingen. **(gemeente Weststellingwerf)**

Reactie: We zorgen voor regionale afstemming van woningbouw. Op basis van bevolkings- en huishoudensprognoses maken we met gemeenten in een regio kwantitatieve woningbouwafspraken; via flexibele programmering kan worden ingespeeld op veranderingen in de markt (actuele prognoses, monitoren, regelmatig herijken). Gemeenten zijn vervolgens verantwoordelijk voor de verdeling van woningbouw over hun kernen; in hun woonplannen bepalen ze waar woningen gebouwd worden en van welke kwaliteit. We faciliteren hen hierbij d.m.v. het geregeld onderzoeken en monitoren van de Friese woningmarkt. In H. 5.1 en 6.2 hebben we e.e.a. nader verduidelijkt.

Bij nieuwe inzichten en ontwikkelingen kan van afspraken worden afgeweken. Dit biedt flexibiliteit, ook om in te spelen op gewenste woonkwaliteiten waar aantoonbaar behoefte aan is. We werken binnen deze context vanuit een open en coöperatieve houding.

In hoofdstuk 6.2 onder 'Hoe gaan we het aanpakken' is aangegeven dat tijdelijke huisvesting voor jongeren en ouderen een oplossing kan zijn. Wij stellen voor om in samenspraak met partners een onderzoek te doen naar de mogelijkheden.

Inspreker ziet het standpunt in het Bestuursakkoord over inbreidingslocaties graag duidelijk verwoord in de Omgevingsvisie. **(Netwerk Noordoost)**

Reactie: Dit standpunt is opgenomen in H. 6.2, Transitie bebouwd gebied onder het kopje 'Hoe gaan we het aanpakken' van de Omgevingsvisie.

De gemeente wil graag in overleg over de voorwaarde aan woningbouw op inbreidingslocaties. **(gemeente Opsterland)**

Men onderschrijft de uitgangspunten m.b.t. onbegrensd binnenstedelijk en begrensd buitenstedelijk bouwen. Hierbij kan hergebruik, zeker in kleine kernen, bijdragen aan versterking van leefbaarheid. Het is zaak om dit ook in het kader van

de kernenstrategie goed in de gaten te houden. **(gemeenten Achtkarspelen, Tytsjerksteradiel)**

Reactie: We onderschrijven de reactie m.b.t. hergebruik. Dit aspect speelt onder meer bij de toepassing van de ladder voor duurzame verstedelijking. Het is niet nodig om in de Omgevingsvisie al in detail in te gaan op de voorwaarde aan woningbouw op inbreidingslocaties. Dit wordt in het kader van de te maken regionale woningbouwafspraken opgepakt.

De opgaves voor wonen worden goed geschetst. Gezien belang en maatschappelijke urgentie ervan, had het beleidsterrein wonen een afzonderlijk onderwerp kunnen zijn. **(gemeente Opsterland)**

Reactie: Een afzonderlijke paragraaf voor het onderwerp wonen in de visie vinden we te sectoraal. In de opgave leefbaar en vitaal (H. 6.2) willen we juist de samenhang van wonen met leefbaarheid en vitaliteit tot uitdrukking brengen. In H. 5 Basis op orde krijgt het onderwerp wonen daarnaast aandacht.

Wat wordt verstaan onder 'voldoende' woningen (pag. 2, 20), 'een compleet palet van steden en dorpen met gevarieerde en aantrekkelijke woningen' (pag. 4) en 'een compleet palet aan woonmilieus'. Meer toelichting is gewenst om de aanpak voor het maken van afspraken hierover scherper te kunnen organiseren.

(gemeente Opsterland)

Reactie: Dit is gerelateerd aan de vraag/ behoefte van inwoners in Fryslân en van mensen die zich in Fryslân willen vestigen. We gaan hierbij uit van de woningbehoefte en de woonwensen van mensen, zowel qua absolute aantallen als woningtypen en woonmilieus. Op programmaniveau en in onderzoeken naar woonbehoeften verder in te vullen. Een en ander hebben we in de tekst verduidelijkt.

Inspreker vraagt aandacht voor de compensatieregeling Centrale As: o.a. 150 te bouwen woningen en de ruimtevraag voor bedrijven. **(gemeente Tytsjerksteradiel)**

Reactie: Voor de compensatieregeling Centrale As loopt momenteel een afzonderlijk bestuurlijk proces in het kader van de programma-afspraken.

De provincie zou voorrang moeten geven aan producten uit de natuurlijke en circulaire economie. Deze dienen voorrang te krijgen bij woningbouw. Niet afbreekbare korrels zouden verboden dienen te worden. In de energietransitie dienen eveneens het gebruik van circulaire producten te worden bevorderd. Voorkom de noodzaak van verbranding van afval en verbied dit. En zorg voor handhaving van al deze doelstellingen. **(Milieudefensie Leeuwarden)**

Reactie: Voor zover de provincie hier invloed op heeft en over bevoegdheden beschikt, betrekken we deze aspecten bij de verdere invulling van de doelen voor energie, milieu en circulaire economie.

5.2 Gastvrijheidseconomie: ontwikkelmogelijkheden

Meerdere gemeenten hebben hoge ambities voor groei van recreatie en toerisme (overnachtingen). De kaders in de visie kunnen hiervoor te beperkend zijn. Er is behoefte aan maatwerk voor gebieds-specifieke mogelijkheden (zoals in noordelijk kleigebied, Lauwersmeergebied, Noardlike Fryske Wâlden). Meer onderzoek naar behoeften en trends in de markt is wel nodig. **(gemeenten Tytsjerksteradiel, Achtkarspelen, Noard East Fryslân)**

Reactie: De ruimte voor maatwerk is volgens ons voldoende aanwezig. Par. 5.2 over Slimme groei van de gastvrijheidseconomie is vooral uitnodigend en niet te beperkend; er worden wel enkele accenten aangegeven om enig kader te kunnen geven voor slimme groei. Daarbinnen kan vervolgens onderzoek naar behoeften en trends plaatsvinden. Voor de onderbouwing van plannen is dit relevant. Gemeenten en andere partijen vullen dit verder in. Onze rol is stimulerend en

faciliterend en alleen daar waar nodig regulerend. In navolging van Rijksbeleid en onze eigen Beleidsnota Gastvrijheidseconomie gaan we voor slimme groei. We hebben de tekst in par. 5.2 over gastvrijheidseconomie aangepast om slimme groei uit te leggen en beter aan te sluiten op onze Beleidsnota Gastvrijheidseconomie en het adviesrapport Vitale logiesaccommodaties.

5.2 Gastvrijheidseconomie: routenetwerken

Men wil graag met de provincie in gesprek over de zonering voor (nieuwe) vormen van waterrecreatie. Verder wordt erop gewezen dat toegankelijke oevers ook voor vaarrecreanten van belang zijn. De principes die de provincie hier hanteert zijn onduidelijk, met een verwijzing naar de gang van zaken rondom een gemelde ondiepte bij de haven van de Vereniging Grouwster Watersport. Verder vreest men voor het aanleggen van ondiepten voor o.a. natuur of in de vorm van beplante eilandjes ter afscherming van Windpark Fryslân; dit leidt tot groei van waterplanten die hinder opleveren voor vaarrecreanten. Dit doet afbreuk aan de Friese gastvrijheidseconomie. **(Watersportverbond)**

Reactie: In par. 5.2, onder Acties, wordt een zonering voor waterrecreatie aangekondigd, in een programma uit te werken; inspreker zal daarbij betrokken worden. In dat kader zal meer duidelijk worden hoe de principes werken, naast andere aspecten als voldoende diepgang en waterplanten.

Toegankelijke oevers zijn inderdaad ook voor vaarrecreanten van belang, zoals par. 5.2 aangeeft.

Ommezwaai van waterrecreatie naar landrecreatie wordt gemist. Pag. 36 is vooral op waterrecreatie gericht, terwijl waterrecreatie steeds minder focus heeft. Fiets- en wandelinfra moeten aan Basis op orde toegevoegd worden, zowel nieuw als bestaand (in stand houden). Op pag. 34 goede bereikbaarheid voor voetgangers toevoegen. Vooral onverharde wandelpaden zijn belangrijk. Ook bij bewegen het lopen noemen (Blue zone en gezondheid). Oude kerkenpaden en boerenlandpaden zijn hierbij van belang. **(particuliere inspreker 3)**

Dit onderdeel is goed beschreven. Wel ligt (te)veel nadruk op waterrecreatie, terwijl landrecreatie zeker van belang is, incl. logiesaccommodatie; hierbij Gaasterland en NL Zuidwest Fryslân benoemen. **(gemeente De Fryske Marren)**

Content met verwerking van gastvrijheidseconomie. Dit sluit aan op de gemeentelijke visie. **(gemeente Smallingerland)**

Reactie: Wandelen en landrecreatie hebben we toegevoegd aan de punten waar dat speelt. Dit is voor heel Fryslân relevant.

De ontwikkeling van meer fiets- en wandelroutes door boerenland is ongunstig voor weidevogelgebieden. **(Bond van Friese Vogelwachten)**

Reactie: Wij vinden het van belang dat openheid en rust in de weidevogelgebieden worden gehandhaafd. In hoofdstuk 5.6 Natuur beschermen en ontwikkelen, onder het kopje Natuurwaarden in het agrarische gebied behouden en herstellen, staat dat we in de Omgevingsverordening regels stellen aan ruimtelijke ingrepen in weidevogelgebieden. Noodzakelijke ingrepen kunnen, na afweging van belangen, worden gerealiseerd, mits er compensatie plaatsvindt. Op deze manier kunnen ongunstige effecten per saldo worden voorkomen.

5.2 Gastvrijheidseconomie: gebieden

Samenvoeging van noordelijk kleigebied, noordelijke Fryske Wâlden en ZO Fryslân in par. 5.2 doet onvoldoende recht aan recreatieve kwaliteiten en potenties van gebieden. **(gemeente Opsterland)**

De potentie van ZO Fryslân voor recreatie en toerisme gerelateerd aan de cultuurhistorie van het gebied, wordt onderbelicht (denk aan voormalige Friese waterlinie, Koloniën van Weldadigheid incl. museum, met de Drentse plaatsen Veenhuizen en Frederiksoord, en de ontwikkelingen bij Driewegsluis). **(gemeenten**

Weststellingwerf, Ooststellingwerf)

Reactie: We hebben een onderscheid gemaakt tussen het noordelijk kleigebied enerzijds en de noordelijke Fryske Wâlden en ZO Fryslân anderzijds, en daarbij de recreatieve accenten aangegeven.

Naast de accenten op o.a. de Waddeneilanden en IJsselmeerkust, dient ook een goede kwaliteitsslag te worden gemaakt in de veerhaven aan de wal; hier begint de vakantie (ontzorging, kwalitatief goede voorziening). **(gemeenten Waadhoeke, Harlingen)**

Reactie: We hebben dit punt toegevoegd aan par. 5.2, bij de accenten voor de Waddeneilanden.

Bij bullit Noordelijk kleigebied etc. mist de actie. Intensiveren, verbreden of kwaliteitsverbetering? **(gemeente Waadhoeke)**

Reactie: Het gaat om accenten; deze sluiten niet op voorhand ontwikkelingen uit. Per geval te beoordelen (maatwerk) aan de hand van de principes en de insteek van de Beleidsnota gastvrijheidseconomie gericht op slimme groei.

5.3 Duurzame landbouw: transitie

Niet beschreven is langs welke weg bereikt kan worden dat de landbouw in 2025 duurzaam en circulair is. En het lijkt een erg ambitieuze doelstelling. **(gemeente Opsterland)** De rol van consumenten bij circulaire landbouw ontbreekt, evenals een onderbouwing van de behoefte aan deze landbouw op korte termijn.

(particuliere inspreker 2)

Reactie: De visie sluit aan op de maatregelen in de Beleidsbrief duurzame landbouw, de Landbouwdeals en Regiodeals; daarin hebben ook consumenten een belangrijke rol. De tekst hierover is geactualiseerd. De behoefte aan een duurzame, inclusieve landbouw komt voort uit de maatschappelijke vraag naar een landbouw die in balans is met de omgeving.

De definitie van duurzame landbouw wordt onderschreven. In par. 5.5, 5.6 staan veel nieuwe taken voor de landbouw. Men wil echter volwaardige betaling voor deze maatschappelijke diensten en geen compensatie (vergoeding van onkosten).

(Agrarische Jongeren Friesland)

Reactie: We onderschrijven de reactie en hebben dit in een overkoepelende zin genoemd in par. 5.3, onder Acties (duurzame landbouw). In par 6.5 (opgave biodiversiteit) verwijzen we hiernaar.

Waardering voor het belang dat gehecht wordt aan grondgebonden landbouw. Inspreker kiest voor grondgebonden melkveehouderij vanwege: duurzaam produceren, vereenvoudiging van het systeem en zorg voor grondwaarde. Het is daarom van belang dat grondgebonden landbouw zich verder kan ontwikkelen.

(G. de Boer, Het Friesch Grondbezit)

Reactie: Ook wij kiezen voor grondgebonden landbouw en deze heeft ook de ruimte om zich verder te ontwikkelen.

Uit toepassing van een afwegingsmethode (zie hiervoor, onder Algemeen, abstractieniveau, integratie en prioriteiten) blijkt dat de bijdrage voor de samenleving van de gangbare melkveehouderij (uitgaande van een gemiddeld melkveebedrijf van 70 ha. en 180 GVE) sterk negatief is; er is eigenlijk geen reden om aan deze activiteit een deel van de schaarse ruimte ter beschikking te stellen. Als alternatief plaatst men daar een extensieve bedrijfsvoering tegenover (25% van de melkproductie, 50% van de koeien, melkprijs 65 cent per liter). Hieruit blijkt dat een alternatieve invulling van de melkveehouderijactiviteiten kan leiden tot een veel hogere bijdrage voor de samenleving en veel minder schade. **(Natuurlijk Fryslân, Sietze Schukking, K. Douma)**

Reactie: Zie onze reactie op deze zienswijze in het onderdeel Algemeen, abstractieniveau, integratie en prioriteiten.

Een pleidooi wordt gehouden voor natuurinclusieve landbouw (met heldere regels voor bijv. waterpeilen, schaalvergroting landbouw, teelt van bepaalde gewassen) en zorg uitgesproken over verschuiving van 'nee, tenzij' naar 'ja, mits' in relatie tot recreatieontwikkeling. **(Krite Mar en Gaast)**

Reactie: Het pleidooi voor natuurinclusieve landbouw onderschrijven we. Ook in de opgave biodiversiteit is dit nu verwerkt, en de acties in par. 5.3 hebben we geactualiseerd. Concretisering en uitwerking in regels vinden zo nodig plaats op programmaniveau, op gebiedsniveau en in de Omgevingsverordening. Een 'ja, mits' benadering is geen vrijbrief voor het mogelijk maken van ongewenste ontwikkelingen. Dit verschilt niet van 'nee, tenzij'. Bij de afweging van ontwikkelingen houden gemeenten

5.3 Duurzame landbouw: ontwikkelruimte

De landbouw kan diverse diensten leveren (productie goed en gezond voedsel, energielevering, klimaat, landschap, leefbaarheid, werkgelegenheid, natuur, recreatie en zorg). Groei en ontwikkeling van de landbouw zijn nodig om stuk identiteit van Fryslân te behouden; voor sommige bedrijven betekent dit verbreding, voor anderen groei qua schaal (zie par. 2.2, waar alleen schaalvergroting wordt genoemd). Om de diversiteit in een toekomstbestendige sector te vergroten, is een provinciale overheid nodig die de ruimte geeft.

(Agrarische Jongeren Friesland)

Reactie: De visie ziet de diversiteit van agrarische bedrijven als kracht (par. 5.3). Ook wordt ingegaan op de verschillende (maatschappelijke) diensten die de landbouw kan leveren; de tekst hierover is geactualiseerd. De landbouw heeft de ruimte om zich op verschillende manieren te ontwikkelen. Vooral de combinatie van landbouw met andere functies is kansrijk en past goed in het principe van zuinig en meervoudig ruimtegebruik.

Hoe gaat de 'plus' bij een extra inspanning voor duurzame landbouw werken? (pag. 38) Levert dit extra ontwikkelruimte op? Of wordt een extra inspanning gevraagd om (normale) ontwikkelingen toe te staan? Graag verduidelijking hoe dit is bedoeld en moet gaan werken. Hierbij is ook van belang om te bewaken dat de maatwerkmethode niet tot willekeur leidt. Enige balans tussen extra inspanning en extra te verkrijgen ruimte is wenselijk en vraagt sturing vanuit de visie.

(LTO-Noord)

Reactie: De 'plus' in par. 5.3 is verduidelijkt. Het gaat om extra ontwikkelruimte bij een extra inspanning, te borgen in de provinciale Omgevingsverordening.

LTO-Noord is positief over het verlaten van de bovengrenzen voor agrarische bouwblokken (was-woord-tabel). Hiermee verdwijnt echter ook het 'recht' (zekerheid) dat veel agrariërs bij maximale bouwblokken voelen. Uit de was-woord-tabel blijkt impliciet ook een andere toepassing van de Nije Pleats methode (nu alleen bij ontwikkelingen > 1,5 ha). Het is wenselijk in de visie aan te geven in welke situaties de Nije Pleats methode en de plus methodiek spelen, om te voorkomen dat voor reguliere (kleine/ autonome) agrarische ontwikkelingen te zware instrumenten worden toegepast. **(LTO-Noord)**

Reactie: De bovengrenzen gaven duidelijkheid maar konden maatwerk belemmeren en ook tot onnodige opvulling ervan leiden; ze vormden echter geen recht waarop men altijd beroep kon doen. De kwalitatieve benadering in de visie biedt meer ruimte om per situatie met de plaatselijke omstandigheden optimaal rekening te houden en met betrokken partijen een geschikte oplossing te vinden. Toepassing van de Nije Pleats methode en de plus methodiek hebben we in par. 5.3 verduidelijkt.

Vanwege ervaringen met een industriële mestvergister in Marrum, is het voorstel om aan het uitgangspunt over mestverwerking ca. (pag. 38) toe te voegen: *'Bij mestverwerking, mestvergisting en biovergassing voor meerdere bedrijven is een voorwaarde dat de grondstoffen (mest) afkomstig zijn uit de lokale omgeving. In het ruimtelijk plan (bestemmingsplan) dient deze voorwaarde te worden vastgelegd, waarbij als lokale omgeving wordt aangemerkt de omgeving binnen een straal van maximaal 20 kilometer rondom het bedrijf waar mestverwerking, mestvergisting en biovergassing zal plaatsvinden.'* Dit om te voorkomen dat mestverwerkings-, mestvergistings- en biovergassingsbedrijven zich kunnen vestigen die (een deel van) de mest van ver weg halen. De grens van 20 km is ruim, een kleinere cirkel is ook te verdedigen. Gezien de vrachtransportbewegingen, geur en risico's van deze bedrijven, lijken bedrijventerreinen waar bijv. afvalverwerking en bedrijven in de hoge milieucategorieën zijn toegestaan, de aangewezen plekken. Agrolocaties of voormalige gaswinlocaties in open veld zijn niet geschikt. **(N. Prins-Hoogsteen, T. Jippes-de Boer, Stichting Duurzaam Marrum)**

Reactie: Dat alle mest onder alle omstandigheden altijd uit de lokale omgeving afkomstig is, vinden we een te stringente voorwaarde. Dit kan nieuwe, gewenste ontwikkelingen en innovaties uitsluiten. Voor een agrolocatie zal altijd een zorgvuldige locatiekeuze moeten plaatsvinden, afhankelijk van het soort bedrijven waarvoor het bedoeld is. Dit kan de genoemde bezwaren ondervangen. Voor een grootschalige, industriële mestvergister ca. zal een speciaal bedrijventerrein meestal de geschikte locatie zijn. Gemeenten wegen dit lokaal af.

5.3 Duurzame landbouw: zonerings

Kies voor onderverdeling van agrarisch gebied: grootschalige landbouw in zeekelegebied, kleinschalige landbouw in veenweidegebied. Werk vervolgens in stappen hiernaar toe (2030-2050). Hierbij kan ook voor jonge boeren toekomstperspectief worden geboden. In dit verband is meer beheer van natuurgebieden door biologische boeren gewenst in plaats van door natuurorganisaties. Dit leidt bijv. tot meer kruidenrijk grasland in plaats van pitrus gras. Voor zo'n proces is steun van rijk en provincies nodig. En minder regels voor biologisch boeren, bijv. op het gebied van fosfaat en stikstof. **(Van Schaijck, Stichting Poldermolens De Lege Midden)**

Reactie: In H. 5.3 staat dat natuurlijke omstandigheden, zoals waterpeilen en bodemkwaliteiten, meer bepalend worden voor de agrarische bedrijfsvoering. Ook medegebruik van agrarische grond, zoals waterberging en natuurbeheer, worden meer bepalend. Omgevingskwaliteiten in een gebied bepalen zo de agrarische ontwikkelmogelijkheden; dit verschilt per locatie. En voor het veenweidegebied spannen we ons extra in voor een landbouw die past bij de natuurlijke omstandigheden.

Deze benadering, gekoppeld aan stimuleringsmaatregelen, sluit aan op de insteek van inspreker.

Een algehele zonerings van het gehele agrarische gebied werkt echter verstarrend en suggereert dat er eerste en tweede rangs-landbouwgebieden zijn. Dat vinden we ongewenst.

5.3 Duurzame landbouw: hergebruik/ herbestemming

Vrijkomende agrarische bebouwing biedt kansen voor realisatie van landgoederen. Deze kunnen een goede bijdrage leveren aan versterking van ruimtelijke kwaliteit. Op landgoederen worden economie, ecologie en erfgoed van oudsher met elkaar verbonden, ook voor volgende generaties. Het Landgoedmodel verdient daarom meer aandacht in de visie **(G. de Boer, Het Friesch Grondbezit)**.

Reactie: De realisatie van een nieuw landgoed kan bijdragen aan behoud van een karakteristieke boerderij en versterking van ruimtelijke kwaliteit. Deze optie past in par. 5.5, Behoud van het Friese erfgoed, waar we nu de tekst over hergebruik van

karacteristieke bebouwing hebben neergezet en aangevuld. Bij een initiatief voor een nieuw landgoed, als vorm van hergebruik, is vroegtijdige afstemming hierover tussen initiatiefnemer, gemeente en provincie gewenst.

Bij punt 5.1 toevoegen dat veel kansen onbenut blijven omdat niet flexibel wordt omgegaan met bestemmingsplannen. Voor leefbaarheid platteland is het wenselijk om bijv. leegstaande agrarisch bedrijfspanden te gebruiken voor sociale voorzieningen etc. **(Agrarische Jongeren Friesland)**

Reactie: Gemeenten zijn primair verantwoordelijk voor de lokale afweging van geschikte vormen van hergebruik. Als een gemeente een bepaalde vorm niet geschikt vindt, respecteren wij die afweging.

5.3 Duurzame landbouw: overig

Op onderdelen is de tekst niet meer actueel. Zo zijn landbouwdeals niet meer aan de orde, en is er geen aandacht voor het oplossen van de stikstofproblematiek. **(LTO-Noord)**

Reactie: We hebben de tekst geactualiseerd. Op de stikstofproblematiek gaan we nader in.

5.4 Landschap/ cultuurhistorie: algemeen

Aandacht ontbreekt voor de landschappelijke verschraling/ de teloorgang van het cultuurlandschap. **(gemeente Súdwest-Fryslân)**

Reactie: In H. 2.1, 2.2, 5.4 en 6.5 besteden we hier aandacht aan, en wordt landschappelijke verschraling/ achteruitgang als zodanig ook genoemd. Verder focussen we ons vooral op de mogelijkheden tot verbetering en minder op de problemen.

Inspreker pleit ervoor, t.b.v. een stevig houvast in toekomstige plannen en programma's, provinciale regie bij bescherming van de Friese waardevolle cultuurlandschappen en in het bijzonder voor juridische borging van de huidige structuurvisie Grutsk op 'e Romte in de Omgevingsverordening.

(Erfgoedvereniging Bond Heemschut, Milieudefensie Leeuwarden)

Reactie: Wat nu voor ligt is de ontwerp-Omgevingsvisie. Hierin zijn in par. 5.4 de provinciale belangen van landschap en cultuurhistorie benoemd als gezamenlijke opdracht om de kenmerken van landschap en cultuurhistorie herkenbaar te houden. De kernkwaliteiten staan in de structuurvisie Grutsk op 'e Romte; deze krijgen een borging in de Omgevingsverordening. Wij zien hier op toe.

Het borgen van kernkwaliteiten landschap en cultuurhistorie moet niet oproepen tot nog meer regels. De nieuwe Omgevingswet is veel meer gericht op het halen van doelen. Daarom vraagt men om een duidelijke concretisering van de voorgestane doelen. **(gemeente Ooststellingwerf)**

Reactie: We onderschrijven deze intentie. Concretisering van de kernkwaliteiten op lokaal niveau doen we samen met gemeenten.

Landschappelijke belangen worden gemist bij afweging van ontwikkelingsplannen. In de Omgevingsvisie zouden op basis van landschappelijke kenmerken keuzes gemaakt dienen te worden waar bepaalde ontwikkelingen wel en niet kunnen. Visie op landschap moet worden gekoppeld aan nationaal en Europees landbouwbeleid. Daarnaast link leggen met leefbaarheid. Er wordt gemist dat landschap en natuur een rol kunnen vervullen bij de opgave klimaatadaptatie. Ofwel: landschap dient een centrale plaats in te nemen in het ruimtelijk beleid; een landschapsinclusief omgevingsbeleid dat rekening houdt met de Europese landschapsconventie. Het voorstel van IFG, LBF en FM is hiervoor een aanzet: neem in de visie op dat de provincie gaat werken aan een landschapsbeleidskader, dat handvaten geeft voor waardering, visie, instructies en toetsing. Zo'n landschapsbeleidskader bestaat uit vier onderdelen: een inventarisatie-, een waarderings-, een visie-, en een

toetsingskader. Werken aan het landschap gebeurt op een proactieve manier en ontwikkelingsgericht. Maak landschap als opgave in de visie concreet en voeg een uitvoeringsagenda landschap toe. **(Natuurvereniging Geaflecht; It Fryske Gea, Landschapsbeheer Friesland, Friese Milieufederatie)**

Krite Mar en Gaast dringt aan op een verdere uitwerking van Grutsk op 'e Romte in een landschapsvisie voor de hele provincie (vergelijk landschapsbiografieën die gemeenten aan het opstellen zijn), die vastgelegd wordt in de definitieve Omgevingsvisie waarbij:

- de huidige karakteristieke waarden (stille, leegte, duisternis, rust en ruimte) van het Friese landschap en cultuurhistorie behouden blijven en waar nodig hersteld en versterkt;
- een inventarisatie gemaakt wordt van alle parels in de provincie waaraan een monumentenstatus wordt gegeven zodat ze behouden kunnen blijven;
- de provincie de regie neemt tot niet vrijblijvend beleid, dat opgenomen wordt in de Omgevingsvisie met een plan van aanpak. **(Krite Mar en Gaast)**

Herstel van landschapselementen dient actiever aangepakt. Een uitvoeringsprogramma en opname in de Omgevingsverordening is daarvoor nodig. **(Milieudefensie Leeuwarden)**

Reactie: Via de uitgangspunten, principes, en wijze van werken (Nije Pleats methode) in de visie, in combinatie met de kernkwaliteiten in Grutsk op 'e Romte, zorgen we ervoor dat landschappelijke belangen zorgvuldig worden afgewogen bij nieuwe ontwikkelingen; dit borgen we in de Omgevingsverordening. Samen met onze inzet voor de Nationale Parken en Nationale Landschappen en onze vroegtijdige inbreng in o.a. Sinneteam, Nije Pleats sessies en andere overleggen met gemeenten en initiatiefnemers, geven we invulling aan een landschapsinclusief omgevingsbeleid. Hiermee zijn we ook in staat om landschap een wezenlijke rol te laten vervullen bij invulling van de opgaven. Bij de opgaven is dit op verschillende plekken aangegeven.

Met onze partners zullen we beoordelen of we aanvullend een programma Landschap opstellen. In zo'n programma kunnen we aangeven wat er actief nodig is om de verschillende landschapstypen herkenbaar te houden en wie welke rol heeft. Hieraan kan ook de landelijke Bosstrategie uit het Klimaatakkoord een bijdrage leveren in de vorm van herstel, versterking of ontwikkeling van landschap.

Grote stallen/ agrolocaties passen niet bij landschap en bij natuurinclusieve landbouw. De Nije Pleats methode voorkomt onvoldoende de aantasting van het landschap. **(Milieudefensie Leeuwarden)**

Reactie: Grote stallen zijn niet per definitie strijdig met landschap en natuurinclusief. Goede toepassing van De Nije Pleats methode, met toepassing van de principes geborgd in de Omgevingsverordening, biedt voldoende garanties voor zorgvuldige inpassing. De praktijk heeft dat ook laten zien.

5.4 Landschap/ cultuurhistorie: Nationale Landschappen

Positief dat op pagina 38/39 wordt aangegeven de status van de twee Nationale Landschappen te willen behouden. Naar de mening van de inspreker is niet zozeer de inzet van de organisaties reden om de status te behouden, maar vooral de intrinsieke waarde van het landschap zelf. Daarom wordt gepleit voor een uitgebreidere omschrijving van het belang van het behouden van de status Nationaal Landschappen voor beide gebieden. Een status waarin wonen, werken en recreëren altijd in goede harmonie samengaan met behoud van de natuur en de cultuurwaarden van ons prachtige, historische landschap. Daarnaast pleit

inspreker voor landschappelijk beleid aangepast aan de aard en schaal van de regio. Men verwacht dat de provincie hier uitvoering aan kan en wil geven, wellicht op programmaniveau; daarbij zou de inspreker graag mee blijven denken.

(Museum Joure, NL Mar en Klif, NME netwerk Groen Doen, Stichting Erfgoed, Natuur en Landschap)

De tekst over het voorzetten van de Nationale Landschappen vanwege de grote inzet van partijen, doet tekort aan het belang van deze twee gebieden. De status van Nationale Landschap onderstreept dat wonen, werken en recreëren altijd in balans moet zijn met het unieke, historische landschap. Daarom pleit de inspreker voor een uitgebreidere omschrijving voor het belang van het behoud van de status Nationaal Landschap van deze gebieden. **(Vereniging Noardlike Fryske Wâlden)**
Reactie: Aan het hoofdstuk 'De basis op orde' onder 5.4 is toegevoegd dat de status van de Nationale Landschappen (NL) allereerst wordt behouden vanwege de bijzondere waarden van deze landschappen, naast het voortzetten van de grote inzet van partijen. Toepassing van het landschapsbeleid is maatwerk, gebaseerd op de aard en schaal van een gebied. De manier van werken stemmen we daarop af, zoals de Nije Pleats methode. Dat andere partijen hierin meedenken is altijd welkom. Daarnaast zullen we afwegen of het landschappelijk beleid programmatisch verder worden uitgewerkt. Voor wonen, werken en recreëren in de NL hanteren we geen specifiek beleid; dit is nu ook niet het geval. Het reguliere beleid biedt voldoende waarborgen.

5.5 Fries erfgoed

Het is jammer dat erfgoed niet als apart thema wordt benoemd. Cultureel erfgoed is een belangrijke pijler voor toerisme en economie. Onduidelijk is welke rol de provincie kiest op het gebied van bewustwording en instandhouding van cultureel erfgoed. Behoud is passief. Aandacht wordt gevraagd voor actief uitdragen, draagvlak en bewustwording van erfgoed. **(gemeente Súdwest-Fryslân)**

Reactie: Erfgoed is een apart thema in de Basis op orde, par. 5.5. Hier gaan we ook in op de provinciale rol. We onderkennen dat erfgoed een belangrijke pijler is voor toerisme en economie. Par. 5.2 over gastvrijheidseconomie behandelt dit aspect. Op programmaniveau werken we maatregelen uit voor de gastvrijheidseconomie. Par. 5.5 hebben we met dit aspect aangevuld; als actie is toegevoegd dat we 'de Friese schatkamer' actief uitdragen t.b.v. draagvlak, publieksbereik, bewustwording en gastvrijheidseconomie.

Streven naar herstel van landschap en cultuurhistorie moet geen vrijbrief worden voor reconstructies van objecten die er niet zijn geweest; het verdwijnen van bijv. het grootste deel van de terp Hogebeintum is onderdeel van de (gebruiks)-geschiedenis hiervan. **(gemeente Súdwest-Fryslân)**

Reactie: We zijn het hiermee eens. Bij herstelprojecten kijken we dan ook nadrukkelijk naar de ontstaansgeschiedenis van een gebied, qua inrichting en bebouwing.

Het is gewenst om in par. 5.5 over Behoud van het Fries erfgoed ook te wijzen op de betekenis van het behouden en toepassen van Fries levend erfgoed van Fries belang; inspreker verwijst hierbij naar een lijst van Fries levend erfgoed van Fries belang. Dit is namelijk van belang voor de uitvoering.

(D. Kiestra, voorzitter Platform Friese rassen en gewassen)

Reactie: In par. 5.5 over het Friese erfgoed wijzen we nu ook op het belang van het levende erfgoed als dragers van continuïteit en identiteit.

Neem molenbeschermingszones in de Omgevingsvisie op t.b.v. het beschermen van de windvang/ het windrecht van oude molens. In ieder geval moet dit in het bestemmingsplan/ omgevingsplan geregeld worden. **(Van Schaijck, Stichting Poldermolens De Lege Midden)**

Reactie: Molenbeschermingszones spelen op lokaal niveau. Ook zonder

vermelding in de visie of een ruimtelijk plan, gelden ze ook nu al. Het is gebruikelijk om ze in een bestemmingsplan/ omgevingsplan op te nemen.

Op welke manier wordt de kennis over archeologie ca. (par. 5.5) gedeeld?
(gemeenten Waadhoeke, Harlingen)

Reactie: Dit gebeurt binnen het kader van de provinciale FAMKE; dit is een belangrijke informatiebron voor allerlei partijen. Bij de doorontwikkeling en toepassing hiervan, werken provinciale, gemeentelijke en andere deskundigen nauw met elkaar samen.

Het archeologisch erfgoed kan beter worden beschermd door afspraken te maken met agrariërs. Het verhogen van het waterpeil in het veenweidegebied voorkomt veel schade aan archeologisch erfgoed. **(Milieudefensie Leeuwarden)**

Reactie: Het maken van afspraken met agrariërs is voor ons een manier om archeologisch erfgoed te beschermen. Bij het benutten van mogelijkheden om het waterpeil in veenweidegebied te verhogen, kijken we ook naar de mogelijkheden om archeologisch erfgoed te beschermen; zie verder het onderdeel Veenweidegebied.

Ondanks eerdere reacties, o.a. in samenwerking met FMF, geeft de inspreker aan dat er weinig is aangepast op het onderwerp cultuurhistorie en archeologie. Hier en daar wordt het wel aangehaald, maar het is niet concreet en toetsing en handhaving ontbreken. Vanuit de Monumentenwet heeft Fryslân verplichtingen die nu worden genegeerd. Met kaders zou vastgesteld moeten worden waarbinnen een gemeente zijn beleid op het gebied van cultuurhistorie en archeologie moet afstemmen mocht een gemeente verzuimen. Inspreker haalt enkele voorbeelden aan en stelt vragen over hoe cultuurhistorie en archeologie beter beschermd kunnen worden, bijv. als een terp wordt vernield of wanneer waterpeil laag blijft in veenweide. Inspreker doet een dringende oproep hier goed naar te kijken en de juiste beslissingen te maken. **(Stichting Historisch Belang Noord-Nederland)**

Reactie: Doorwerking c.q. borging van de kernkwaliteiten in Grutsk op 'Romte (waaronder ook cultuurhistorische kernkwaliteiten), zoals hiervoor aangegeven in de reactie bij 5.4 Landschap/ cultuurhistorie, geeft voldoende kader voor gemeentelijk beleid en bescherming van cultuurhistorie. Op lokaal niveau zijn de gemeenten het eerst verantwoordelijk. Archeologische waarden worden beschermd via FAMKE en borging in de Verordening Romte en de nieuwe Omgevingsverordening.

Met onze partners zullen we beoordelen of we aanvullend een programma Landschap opstellen. In zo'n programma kunnen we aangeven wat er actief nodig is om de verschillende landschapstypen herkenbaar te houden en wie welke rol heeft.

In de doorwerking van FAMKE zou de provincie een nadrukkelijker rol moeten spelen, met name in de daadwerkelijke bescherming en handavingsbeleid.

(Natuurvereniging Geaflecht)

Reactie: De doorwerking van FAMKE is nu geborgd in de Verordening Romte. Ruimtelijke plannen van gemeenten moeten hieraan voldoen en worden hierop beoordeeld. Dit blijft gehandhaafd in de nieuwe Omgevingsverordening.

5.6 Natuur beschermen en ontwikkelen

Het onderling verbinden van natuurgebieden Alde Feanen, De Deelen en Sneekermeer is gewenst voor realiseren van weidevogelstelling. **(Van Schaijck, Stichting Poldermolens De Lege Midden)**

Reactie: We onderschrijven het belang van ecologische verbindingen hiertussen. In ons weidevogelbeleid en bij stimulering van weidevogelgebieden en agrarisch natuurbeheer benutten we kansen.

Richt het NNN zich ook op verbetering van weidevogelgebieden? **(Bond van Friese Vogelwachten)**

Reactie: Ja. Ook in het NNN zitten gebieden die belangrijk zijn voor weidevogels.

5.7 Verbeteren en schoon houden van het milieu, incl. bodem, delfstoffen, water

Aan par. 5.7 toevoegen dat de overheid samen met ondernemers zoekt naar oplossingen voor bijv. uitspoeling die wél werken. **(Agrarische Jongeren Friesland)**

Reactie: Deze suggestie hebben we toegevoegd in de nieuwe par. 5.8 m.b.t. (grond)water.

De Wet Veedichte gebieden is nog een wetsvoorstel - het is zelfs de vraag of deze er komt - en richt zich op de veedichte gebieden in zuid en oost Nederland en niet op Fryslân; zulke concentraties van vee komen in Fryslân niet voor. Het VGO-onderzoek geeft nog steeds vage uitkomsten die niet naar de Friese situatie doorgetrokken kunnen worden. Verzoek om deze alinea in par. 5.7 weg te halen.

(Agrarische Jongeren Friesland; LTO-Noord)

Reactie: Gezondheid en veehouderij heeft maatschappelijk aandacht en we krijgen geregeld vragen hierover (denk aan discussie over geitenhouderijen). We willen hierop beter voorbereid zijn en samen met gemeenten en sector kijken of dit in Fryslân speelt. Zo nee, dan is dit duidelijk. Zo ja, dan kunnen we verder kijken wat dit betekent. We willen in ieder geval de huidige onduidelijkheid wegnemen.

Sanering van de resterende bodemverontreinigingen vanwege externe diffuse bronnen (PFAS, micro- en Nano-plastics) is niet alleen een gemeentelijke taak; dit zal ook regionaal georganiseerd moeten worden. Ook preventie en sanering van verontreiniging van grondwater en waterbodems door micro- en Nano-plastics, moet bovenlokaal worden opgepakt. **(gemeente Noard-East Fryslân)**

Reactie: Na sanering van de spoedlocaties is bodemsanering geen provinciale wettelijke taak/ plicht meer. Deze taak/ bevoegdheid is overgegaan naar gemeenten. De gemeenten kunnen sanering van diffuse verontreinigingen wel gezamenlijk oppakken, bijv. via de FUMO. Ook afstemming van taken tussen gemeenten en provincie in het kader van de Friese Aanpak is een optie.

Er is geen aandacht voor aantasting van luchtkwaliteit door het verbranden van biomassa door huishoudens, terwijl het gebruik van biomassa wel gestimuleerd wordt. Ook dit is niet alleen een gemeentelijk probleem. **(gemeente Noard-East Fryslân)**

Reactie: Aan par. 5.7 is toegevoegd dat we alert zijn op mogelijk nieuwe bronnen van luchtverontreiniging. Dit is voor alle overheidsniveaus van belang (incl. rijk). Op dit moment zien we hierin voor ons geen regierol. Biomassacentrales moeten uiteraard aan de wettelijke normen voor luchtkwaliteit voldoen.

Aandacht voor de publieke taken volksgezondheid, veiligheid en milieu wordt gemist. **(gemeente Weststellingwerf)**

Reactie: In par. 4.1, 5.7, en 6.2 (Blue zone) wordt hier naar onze mening voldoende aan gerefereerd. De relatie tussen het fysiek domein en het sociaal domein hebben we in par. 6.2 verduidelijkt.

De huidige doelen in KRW vragen al een forse inspanning. Nieuwe ecologische doelen vanuit KRW erbij opzetten is onhaalbaar, ook in kostentechnisch opzicht. **(Agrarische Jongeren Friesland)**

Het is onverstandig om bovenop de doelen voor de waterlichamen KRW (deze vergen al een forse inspanning tot 2027) nieuwe doelen buiten de waterlichamen te stapelen. Niet alleen gelet op praktische haalbaarheid maar ook vanwege kosten. Dit zet draagvlak voor KRW onder druk. **(LTO-Noord)**

Reactie: Dit is een wettelijke verplichting voor de overige waterlichamen op grond van de Kader Richtlijn Water (KRW). Het gaat om oppervlaktewateren waarvoor nu nog geen stroomgebiedsplan is vastgesteld. Welke ambitie wordt gekozen is de uitkomst van een breed maatschappelijk proces dat in de komende jaren wordt doorlopen. We zullen de landbouw hierbij uiteraard betrekken.

Naast effecten op oppervlaktewater en grondwater, vraagt inspreker aandacht voor de effecten van gewasbeschermingsmiddelen op de grond en omwonenden. Uit onderzoeken blijkt dat veel middelen schadelijk zijn voor organismen in de bodem en via de voedselketen de hele leefomgeving vervuilen. Met een verwijzing naar diverse onderzoeken ziet men graag een zone van min. 500 m ingesteld tussen woningen en erven van mensen en een te bespuiten landbouwperceel, in ieder geval tot duidelijk is wat het effect op mensen is; ook cumulatie is hierbij van belang. **(particuliere inspreker 4)**

Reactie: Het effect van gewasbeschermingsmiddelen valt onder par. 5.7, Verontreiniging en uitputting van bodem en ondergrond saneren en voorkomen. Voor zover de provincie hierin bevoegdheden heeft, kunnen we optreden. Het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (incl. afstand houden) wordt wettelijk geregeld; aanvullend kunnen gemeenten in een bestemmingsplan/ Omgevingsplan een zonering opnemen, mits onderbouwd.

Zo snel mogelijk verbod op hormoon-verstorende pesticiden instellen.

(Milieudefensie Leeuwarden)

Reactie: Dit valt buiten het kader van de provinciale Omgevingsvisie en moet zo nodig landelijk of Europees geregeld worden om een gelijk speelveld te houden.

Gemeenten worden vaker geconfronteerd met het volledig leeghalen van kleinere gasvelden. Hierover staat niets in de visie. Stuur hier meer op, bijv. via verwijzing naar nader onderzoek of een provinciale regierol zoals dit ambtelijk wel is ingevuld.

(gemeenten Achtkarspelen, Tytsjerksteradiel)

Verzoek om duidelijker uit te spreken tegen gaswinning, incl. voorbereiding daarvoor. We willen een duurzame provincie en duurzame gemeente zijn en dat uitdragen. **(gemeente De Fryske Marren)**

Reactie: Het rijk is op grond van de Mijnbouwwet bevoegd voor opsporing en winning van delfstoffen in de diepe ondergrond. De provincie heeft een adviesfunctie richting het rijk; hierbij betrekken we een afwegingskader, dat we volgens H. 5 Basis op orde, par. 5.7 gaan maken voor activiteiten en opslag in de (diepe) ondergrond. Dit sluit aan op de gevraagde provinciale regierol. Als voorschot daarop staat in par. 5.7 ook al dat we nieuwe opsporingen en nieuwe winningen van aardgas ongewenst vinden. Op bestaande winningen is het kleine veldenbeleid van het rijk van toepassing.

Men stelt voor in de visie op te nemen dat de provincie Fryslân om extra bodemdaling te voorkomen alle mogelijke middelen inzet om delfstofwinning (gas, zout- en schelpenwinning) onder de Friese bodem te stoppen en daarbij te beginnen met stoppen onder de Waddenzee. **(Waddenvereniging)**

Reactie: Zie reactie hiervoor. Voor het bestaande winningen onder de Waddenzee vanaf het vaste land geldt het hand- aan-de-kraan-principe: als de werkelijke bodemdaling sneller gaat dan berekend, wordt er ingegrepen. We zullen het rijk daaraan houden.

2.6 Opgaven: algemeen (H 6.1)

De samenhang tussen de opgaven is niet altijd even goed terug te vinden. Zo zijn natuur, landbouw, biodiversiteit en energietransitie niet los van elkaar te zien. De koppeling tussen probleem/ uitdaging, doel en maatregelen is te verduidelijken door meer SMART te formuleren, bijv. in een uitvoeringsparagraaf. **(gemeente Opsterland)**

Reactie: We onderkennen dat de samenhang tussen de integrale opgaven groot is. Toch zijn er verschillende invalshoeken; de doelen bij elke opgave zijn daarop zoveel mogelijk toegesneden. Zo gaat het bij de opgave klimaatadaptatie om het omgaan met de gevolgen van klimaatverandering. Bij de opgave energietransitie gaat het om het beperken van klimaatverandering. Waar dat mogelijk was, zijn samenhangen en enkele overige punten in de opgaven wel verduidelijkt. In de opgave biodiversiteit is de landbouwtransitie wat nadrukkelijker meegenomen, met een verwijzing naar par. 5.3.

Inspreker mist de integrale, gebiedsgerichte aanpak van de grote urgente opgaven, waar ook het terugdringen van stikstof en de landbouwtransitie aan toegevoegd worden. Ook voor het overige mist de vereniging heldere keuzes. Prioriteiten worden niet gemist. Keuzes worden uitgesteld naar sectorale plannen. De zorg is dat op deze wijze de ambities niet worden gerealiseerd. Dit geldt ook voor de drie doelstellingen (natuur, water, landschappelijke kwaliteiten) die voor het IJsselmeer worden genoemd. Zonder keuzes komen deze met elkaar in strijd. **(IJsselmeervereniging)**

Reactie: De visie gaat over de strategische lijnen van beleid en schetst de contouren waarbinnen deze verder worden uitgewerkt in thematische programma's en gebiedsprogramma's. De visie schetst geen eindbeeld en komt niet met voldragen oplossingen, maar biedt de ruimte om gezamenlijk met partijen toe te werken naar de doelen in de visie. Hierbij ligt de nadruk op maatwerk per gebied, draagvlak en aansluiten op de energie en initiatieven van onderop. Dat wil niet zeggen dat op visieniveau geen keuzes worden gemaakt en geen prioriteiten worden gesteld; deze zitten besloten in de ambitie, de doelen en de opgaven. Van daaruit geven we richting aan acties en maatregelen. Dit is niet vrijblijvend. De consequenties voor het vervoltraject werken we momenteel uit.

Waar dat mogelijk was, zijn enkele punten wel verduidelijkt in de opgaven klimaatadaptatie en biodiversiteit. In de opgave biodiversiteit is de landbouwtransitie wat nadrukkelijker meegenomen en de stikstofaanpak is meer uitgewerkt.

2.7 Opgave leefbaar, vitaal en bereikbaar (H. 6.2)

6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: leefbaarheid en vitaliteit

Inspreker verwacht een doordachte aanpak om de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van dorpen in stand te houden en te bevorderen. Al te makkelijk de bevolkingsprognoses volgen werkt selffulfilling prophecies in de hand. Welke ruimte is er voor zelfregie in de dorpen, vestiging van jeugd in eigen dorp, en de DOM's? **(Netwerk Noordoost)**

Er zijn nog andere regionale ontwikkelingen dan louter krimp. Dit leidt tot andere perspectieven dan waarmee de visie rekening houdt. De transformatieopgave is een realiteit, daarnaast ziet men graag ook nog ruimte voor groei. **(gemeente Smallingerland)**

Een actievere rol van de provincie is vereist. Deze is t.a.v. economische dynamiek en voorzieningen te vrijblijvend; er wordt teveel overgelaten aan initiatieven, en er is te weinig aandacht voor de consequenties van (geïmporteerde) vergrijzing voor de leefbaarheid. **(particuliere inspreker 2)**

Reactie: In H 6.2 schetsen we onze aanpak. We zijn realistisch en houden rekening met demografische veranderingen. Dit laat onverlet dat reële economische en sociale impulsen benut kunnen worden. De aanknopingspunten hiervoor staan in de ambitie, waarin we onze visie op economische vitaliteit schetsen (par. 3.2, vitaal en veerkrachtig). We willen daarbij gebruik maken van de energie en ontwikkelkracht in de samenleving, en bieden ruimte voor kansrijke initiatieven om leefbaarheid en aantrekkelijkheid te vergroten; zelfregie en DOM's passen daar prima bij. Het benutten van maatschappelijke dynamiek sluit aan op de nieuwe Omgevingswet. Dit betekent ook een overheid die sommige zaken niet meer doet. Maar waar we een wezenlijk verschil kunnen maken, ondersteuning kunnen bieden en gewenste ontwikkelingen kunnen stimuleren, komen we in actie. In de visie hebben we deze rol wat nader omschreven. En hierbij gaat het niet alleen om leefbaarheid i.r.t. krimp, maar ook om het bevorderen van vitaliteit en van nieuwe kansen voor jong en oud.

Overigens zijn in Fryslân in 2016-2018 bijna 5.000 woningen toegevoegd. En de meeste gemeenten hebben nog veel geldende bestemmingsplannen waar nu woningen kunnen worden gebouwd.

M.n. de krimpproblematiek komt aan de orde. Forse opgaven spelen ook in stedelijk gebied en omliggende regio (klimaatadaptatie, leegstand, segregatie, herstructurering, demografische veranderingen, verduurzaming, (sociale) veiligheid, inwoners met zorgachterstand, lagere inkomensgroepen, e.d.).

Deze vergen een gezamenlijke aanpak. **(gemeente Leeuwarden)**

Bij leefbaarheidsopgave zou duidelijker kunnen worden aangegeven wat 'omgeving' betekent voor welbevinden mensen, bijv. op vlak van zelfredzaamheid, fysiek welzijn en sociaal actief (kunnen) zijn. Graag koppeling leggen tussen fysiek en sociaal domein, zoals bijdrage van inrichting openbare ruimte aan ontmoeting en bereikbaarheid voorzieningen, en voldoende levensloopbestendige woningen.

(gemeente Opsterland)

Een aanpak van laaggeletterdheid en behoud Friese taal wordt gemist.

(particuliere inspreker 2)

Vermeld in de visie dat ook voor de opgave leefbaar, vitaal een programma wordt opgesteld, in het bijzonder t.a.v. voorzieningenniveau. De acties t.b.v. het voorzieningenniveau vindt inspreker nog wat weinig innovatief en concreet: de provincie verstrekt al subsidies en begeleidt initiatieven, en van provinciale ondersteuning van gemeenten bij maken van keuzes over spreiding c.q. concentratie van voorzieningen is weinig te merken. **(P.J. Woudstra, Vereniging voor Dorpsbelangen Gytsjerk)**

Reactie: We onderkennen de relatie tussen het fysiek en sociaal domein. Waar beide domeinen elkaar kunnen versterken, is daar in de visie aandacht voor; deze relatie hebben we op onderdelen verduidelijkt, met ook aandacht voor de stedelijke leefbaarheidsproblematiek. Daarnaast is er specifiek sociaal beleid voor de aanpak van laaggeletterdheid, sociale achterstanden e.d. en behoud van de Friese taal. Dat blijft zo. Het is de bedoeling dat ook voor deze opgave een programma wordt opgesteld. Dit hebben we vermeld in par. 6.2 van de Omgevingsvisie.

6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: transitie bebouwd gebied

De opgave voor bestaande woningbouw en het aantrekkelijk houden van centrumgebieden in par. 6.2 wordt herkend. In het verleden zijn daarvoor succesvol ISV-middelen ingezet, met multiplier-effecten (privaat en publiek). Nadrukkelijk wordt gepleit voor het koppelen van kansen en financiën. **(gemeente De Fryske Marren)** Pleidooi voor een transitiefonds voor opknappen en hergebruiken van bestaande (woon)bebouwing, verouderde bedrijventerreinen, kantoorlocaties, winkelpanden en leegstaande gebouwen, vergelijkbaar met het vroegere ISV3. Daarom de geschrapte bullit hierover terugbrengen. **(gemeenten Waadhoeke, Harlingen, Opsterland)** Gepleit wordt voor een ruim provinciaal fonds dat voor meerdere jaren beschikbaar is voor woningvoorraad, openbare ruimte en herbestemming/ herontwikkeling; er is nog steeds een belangrijke (stedelijke) vernieuwingsopgave: verduurzaming woningen, up-to-date woningvoorraad bij veranderende bevolkingssamenstelling en woonwensen, verbetering en herinrichting openbare ruimte ook t.b.v. klimaatadaptatie, leegkomende panden. Gemeenten, corporaties en particulieren hebben onvoldoende (financiële) mogelijkheden. Met de vier andere gemeenten in ZO Fryslân heeft men een aanvraag Regiodeal (3^e tranche) opgesteld. Men wil graag met provincie in gesprek in hoeverre provinciale middelen bij bovenstaande functioneel kunnen zijn. **(gemeente Opsterland)**

Reactie: Op dit moment zijn geen provinciale middelen hiervoor beschikbaar. Gelet op de grote omvang van de opgave, ook financieel en ook landelijk, dringen we bij het rijk aan op aanjaag- en ondersteuningsmiddelen voor stedelijke vernieuwing. Deze moeten een aanzienlijke multiplier genereren, want marktpartijen en corporaties zullen de meeste investeringen moeten doen.

Grootschalig opknappen van bestaande bebouwing is breder dan een cosmetische ingreep. Het gaat om een transformatieopgave. De aandacht hiervoor onderstreept men. **(gemeente Smallingerland)**

Reactie: We zien de reactie als een ondersteuning van de brede opgave.

6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: huisvesting doelgroepen

Aandacht ontbreekt voor het stimuleren van de bouw van huurwoningen voor meer-generaties en van betaalbare huurwoningen om (mantel)zorg en wonen te kunnen combineren, juist op het platteland. **(particuliere inspreker 2)**

Reactie: Gemeenten, corporaties en marktpartijen zijn primair aan zet om de bouw van de juiste woningtypen te stimuleren en te realiseren. Wanneer daar van meerdere kanten behoefte aan bestaat, kan de provincie een coördinerende rol vervullen. We zijn in dat geval bereid dit op te pakken.

Aanbeveling om als provincie een regierol op te pakken bij de huisvesting van tijdelijk personeel en seizoenwerkers, om voor partijen een gelijk speelveld in Fryslân te creëren en te kijken naar provincie overschrijdende arbeidsmobiliteit (zoals met de gemeente Noordoostpolder). **(gemeente De Fryske Marren)**

Dat de huisvesting van seizoenwerkers en tijdelijk personeel alleen in het buitengebied of op het terrein van de werkgever zelf mag plaatsvinden, beperkt gemeenten. Waarop is dit gebaseerd? **(gemeente Weststellingwerf)**

Reactie: We verrichten momenteel onderzoek naar tijdelijke huisvesting en zullen

de resultaten hiervan meenemen in een programma-uitwerking. Wanneer daar van meerdere kanten behoefte aan bestaat, kan de provincie aanvullend een coördinerende rol vervullen. We zijn in dat geval bereid dit op te pakken. Huisvesting van seizoenwerkers en tijdelijk personeel kan ook in steden en dorpen. De tekst is op dit punt verduidelijkt.

6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: gezondheid en veiligheid

Door de systematiek van Positieve Gezondheid als uitgangspunt te nemen, kunnen doelstellingen en aanpak binnen de Blue Zone worden geconcretiseerd zodat gezondheid in ruimtelijke plannen adequaat aan de orde komt. **(gemeenten Achtkarspelen, Tytsjerksteradiel, Opsterland)** Aandacht voor het Nationaal Preventieakkoord en de publieke taken volksgezondheid, veiligheid en milieu worden gemist. **(gemeente Weststellingwerf)** Men wil graag samenwerken op het gebied van gezondheid, onderlinge verbondenheid, en demografische transitie. Hierbij ook de inzet van het rijk op langer thuis wonen meenemen. **(gemeente De Fryske Marren)** Geef inspiratie voor ontwikkelen van (gemeentelijk) gezondheidsbeleid met een visie waarin gezondheidsbevordering door actieve en gezonde leefstijl en maken van gezonde keuzes gestimuleerd wordt (beweegvriendelijke omgeving). Mobiliteit in de vorm van eigen spierkracht (lopen, fietsen, rollend) komt niet aan bod. **(gemeenten Súdwest-Fryslân, Opsterland)** Het sociaal domein blijft onderbelicht. Gezondheid kan breder getrokken worden naar welzijn. **(gemeente Opsterland)** Omdat veel zaken m.b.t. gezondheid op gemeentelijk niveau spelen, denkt de gemeente graag mee over uitvoering van gezondheid en veiligheid in plannen en projecten. **(gemeente Smallingerland)** *Reactie: Gezond en veilig is door ons benoemd als één van de inhoudelijke basisprincipes. Wij stimuleren dat deze aspecten in een vroegtijdig stadium integraal worden meegewogen in plannen en projecten. Wij laten de verantwoordelijkheid voor het opstellen van gezondheidsbeleid aan de gemeenten. Ze kunnen een beroep doen op diverse partijen, zoals GGD en Veiligheidsregio, waar veel kennis over gezondheid en veiligheid aanwezig is. Waar mogelijk bieden wij als provincie daarbij ook ondersteuning. In par 4.1 principe gezond en veilig, par. 5.7 bij Veilige leefomgeving en H. 6.2 Transitie naar Blue zone, hebben we wat meer elementen van een gezonde en veilige leefomgeving opgenomen. In de toelichting bij de Omgevingsverordening zullen wij nader aangeven welke gezondheidsaspecten in omgevingsplannen en projecten in ieder geval aan de orde moeten komen.*

Een toegankelijke leefomgeving is een voorwaarde voor mensen met een beperking om volwaardig mee te kunnen doen. Het is raadzaam om doelstellingen voor een betere toegankelijkheid op te nemen in de Omgevingsvisie (opgave Leefbaar, vitaal en bereikbaar, binnen de thema's gezonde en veilige leefomgeving, en vitale en aantrekkelijke leefomgeving), en ook in de Plan-MER hier aandacht aan te besteden. Dit sluit aan op het VN-Verdrag over de rechten van personen met een beperking (gemeenten hebben 10 jaar de tijd om hun gemeenten toegankelijk te maken). Het gaat om een toegankelijke openbare ruimte (incl. natuurgebieden), waarin mensen met rollator of rolstoel zich kunnen voortbewegen. En waar mensen met zintuiglijke beperking (slechthorenden, blinden, slechthorenden en doven) veilig hun weg kunnen vinden. Het gaat over bereikbaarheid, toegankelijkheid en bruikbaarheid van de activiteit. Specifieke doelstellingen voor inrichten van de fysieke leefomgeving:

- Het realiseren van voldoende toegankelijke woningen en toegankelijke (openbare) gebouwen;
- Ruimte voor voetgangers: veilige en toegankelijke looproutes, voldoende bankjes voor mensen die minder mobiel zijn. Speelplekken ingericht met

speeltoestellen voor kinderen met en zonder beperking. Straatverlichting met voldoende lichtsterkte voor ouderen en slechtzienden;

- Openbare toiletten met verschoningsruimte, ook toegankelijk voor rolstoelgebruikers;
- Beperken van Shared Space, omdat kwetsbare verkeersdeelnemers zich daar onveilig voelen of zich niet kunnen oriënteren. Haltes voor OV die goed bereikbaar en bruikbaar zijn;
- Informatie over omgevingsplannen/bestemmingsplannen en bouwplannen, die naast digitaal ook op een andere wijze beschikbaar en toegankelijk is.

(Werkgroep toegankelijkheid Leeuwarden)

Reactie: Zoals inspreker zelf aangeeft, zijn de gemeenten primair aan zet om een voor iedereen toegankelijke leefomgeving te creëren. Maar we kunnen het belang hiervan ondersteunen door ook in onze Omgevingsvisie hier aandacht aan te schenken. We hebben daarom een passage hierover toegevoegd in H. 6.2, onder Transitie naar Blue zone. Voor de Plan-MER zijn deze punten niet direct relevant.

De wijze waarop veiligheid en gezondheid meegewogen worden bij omgevingsvraagstukken ontbreekt volgens de **Veiligheidsregio Fryslân** nog. Inspreker doet enkele voorstellen om meer inhoudelijke richting te geven aan ambities:

Gezondheid

- Actief vervoer (lopen en fietsen) als uitgangspunt nemen bij thema mobiliteit;
- Bij de eerste het belang opnemen van ruimtelijke sociale samenhang;
- Een termijn benoemen voor de 'meer ambitieuze milieunormen';
- Gezond binnenklimaat toevoegen als aandachtspunt bij grootschalig opknappen bestaande bebouwing;
- Benoemen dat sommige klimaatmaatregelen ook effect kunnen hebben op gezondheid;

Veiligheid

- Als aandachtspunt opnemen dat waterrecreatie soms plaatsvindt op delen van vaarwegen waar ook beroepsvaart plaatsvindt, incl. vervoer gevaarlijke stoffen;
- Toebedelen van locaties/clusters waar bedrijven met gevaarlijke stoffen zich kunnen vestigen; dit bevordert veiligheidsniveau op andere plaatsen;
- Veiligheid toevoegen als expliciet aandachtspunt bij energietransitie vanwege brandveiligheidsrisico's bij nieuwe methoden voor energieopwekking en -opslag;
- Bij indeling, ontwikkeling en beheer van natuurgebieden de kans op- en effect van natuurbranden als aandachtspunt meenemen;
- Benoemen dat bij inrichting van plattelandsgebieden specifiek aandacht is voor ontwikkelingen in agrarische sector m.b.t. brandveiligheid, bereikbaarheid en bestrijdbaarheid van veestallen.

Inspreker vraagt zich af of in elk ruimtelijk plan of beleid vanzelf gezondheids- en veiligheidswaarden aan de orde komen. Hij helpt daarom graag mee met concretisering van de visie en de daaruit voortvloeiende programma's en plannen.

(Veiligheidsregio Fryslân)

Reactie: Op visieniveau geven we geen complete opsomming van alle gezondheids- en veiligheidsaspecten die spelen in de fysieke leefomgeving. We

richten ons op de meest relevante aspecten. Dit wil niet zeggen dat aspecten die niet genoemd zijn, in een concrete situatie niet kunnen spelen.

Enkele pregnante aspecten m.b.t. veiligheid en gezondheid hebben we toegevoegd (zie ook reactie hiervoor, bij concretisering van gezondheid). Deze aspecten werken verschillende partijen op diverse niveaus uit. Het aanbod om mee te helpen met het concretiseren van gezondheids- en veiligheidswaarden in programma's en plannen nemen we ter harte.

Inspreker wijst op de aanbeveling van de Gezondheidsraad om nadere uitwerking te geven aan het begrip positieve gezondheid zoals ook in de NOVI is gedaan. **(particuliere inspreker 5)** Door de abstracte en vrijblijvende omschrijving op pag. 27 wordt niet goed aangesloten bij de NOVI en vindt er dus geen goede doorwerking plaats. Vooral het ontbreken van aandacht voor elektrosmog geeft weinig vertrouwen in de uitvoering van de op papier nagestreefde integraliteit. Inspreker vindt het argument dat de provincie geen wettelijk bevoegd gezag is voor vergunningverlening en handhaving aangaande de plaatsing van antenneopstellingen niet afdoen aan de effecten op de volksgezondheid en vindt dan ook dat de provincie medeverantwoordelijk is voor de veiligheid en gezondheid van haar inwoners. Volgens het advies van de Gezondheidsraad is voldoen aan de wettelijke normen een zwakbed, omdat alle gezondheidsschade onder de norm optreedt. De Gezondheidsraad adviseert om binnen de Omgevingsvisie te focussen op gezondheidsbescherming op het niveau van gezondheidskundige advieswaarden. Inspreker doet een aantal voorstellen om teksten aan te passen:

- De milieukwaliteit wordt gehandhaafd op het niveau van gezondheidskundige advieswaarden, die bovendien regelmatig worden geactualiseerd, i.p.v. de tekst aan de wettelijke normen te voldoen (punt 4 principes, Samenvatting);
- (voetnoot pagina 12, 1 Onderdelen die in elk geval... lucht (incl. geur en straling);
- In een gezonde fysieke leefomgeving wordt de milieukwaliteit gehandhaafd om het niveau van gezondheidskundige advieswaarden, die bovendien regelmatig worden geactualiseerd met toepassing van het ALARA principe, waar het straling en stralingsbronnen betreft: zo laag als redelijkerwijze haalbaar is: schoon (drink)water, frisse lucht, ... (4.1 inhoudelijke principes, Gezond en veilig, pagina 27);
- Op pagina 29 van de Plan-MER: Als gevolg van o.a. vergrijzing, ...klimaatveranderingen en de invloed van elektrosmog als gevolg van de invoering van toenemende draadloze connectiviteit, zoals 5G, is er... Er zijn geen knelpunten ...voorzien. Bewustwording van de aanwezigheid van elektrosmog is een trend die in verband met de gezondheid en veiligheid nauwlettend wordt gevolgd.

Inspreker **(particuliere inspreker 5)** benoemt vier stukken waar beleid op gebaseerd kan worden:

- Verdrag van Europa, artikel 191;
- Voorzorg met rede, Gezondheidsraad 2008;
- Mobile phones and cancer, part 1 en 3, Gezondheidsraad, 2013 en 2016;
- Meebewegen gezondheid in omgevingsbeleid, Gezondheidsraad 2016.

***Reactie:** Uit wetenschappelijk onderzoek dat tot nu toe naar elektromagnetische straling is verricht, blijkt geen direct verband tussen deze straling en gezondheid. Het onderwerp zal wel aandacht houden en er zal nog nader onderzoek naar gedaan worden. Wij houden wat dat betreft een vinger aan de pols en volgen de ontwikkelingen, samen met gemeenten en andere partners.*

De wettelijke normering van elektromagnetische velden (EMV) in relatie tot 5G

vindt plaats op landelijk niveau. Uitgangspunt van de visie is dat minimaal aan de wettelijke milieunormen wordt voldaan; wanneer in een gebied mogelijkheden en draagvlak aanwezig zijn om meer ambitieuze milieunormen te realiseren, willen we deze benutten (par. 5.7). Het voorzorgprincipe kan hierbij een rol spelen. De provincie hanteert deze uitgangspunten in situaties waar de provincie wettelijk bevoegd gezag is voor vergunningverlening, toezicht en handhaving. Gemeenten wegen primair de plaatsing en lokale inpassing van 5G masten af. **We hebben het aandachtspunt veiligheid/ gezondheid i.r.t. EMV en stralingsbronnen als 5G masten in de tekst opgenomen.** Dit werkt door naar de invulling van het inhoudelijke principe Gezond en veilig.

6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit algemeen

De gemeente vraagt om voldoende (lokale) ruimte om invulling te kunnen geven aan hun mobiliteitsdoelen op het gebied van optimale bereikbaarheid, verkeersveiligheid, duurzaamheid, OV en fiets (die op zich goed passen in de visie/provinciaal beleid). **(gemeente Ooststellingwerf)**

Reactie: Deze ruimte is er. De doelen van de gemeente passen goed in de provinciale doelen.

6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit spoor

Het verzoek aan het rijk om een onderzoek naar de Lelylijn uit te voeren is inmiddels gehonoreerd. De gemeente gaat er van uit dat in de Omgevingsvisie wordt aangegeven dat een directe aansluiting van Leeuwarden op een evt. Lelylijn voorwaardelijk is. **(gemeente Leeuwarden)**

De Lelylijn moet geagendeerd worden. Voor de toekomstige leefomgeving van Fryslân is een snelle OV-verbinding Groningen-Drachten-Heerenveen-Randstad relevant. Dit brengt nieuwe perspectieven voor economische ontwikkeling en woningmarkt van het Noorden. **(gemeenten Smallingerland, Heerenveen)**

De Lelylijn moet er komen. Dan is Drachten beter ontsloten. Het goederenvervoer kan dan over spoor in plaats van over water, zodat een vaarweg door de Burd niet nodig is. **(Van Schaijck, Stichting Poldermolens De Lege Midden)**

Reactie: De tekst over de Lelylijn hebben we geactualiseerd. Op basis van het onderzoek en vervolgstappen, komt er meer duidelijkheid over de diverse (maatschappelijke) kosten en baten van de Lelylijn en over de relevante modus en randvoorwaarden. Dit is nog niet uitgekristalliseerd.

6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit vaarwegen en veerverbindingen

De kansen van het PM-kanaal moeten in de visie worden opgenomen. **(gemeente Tytsjerksteradiel)**

Reactie: In H. 5 Basis op orde wijzen we op de kwaliteiten en potenties van de Friese beroepsvaarwegen. Het PM-kanaal valt daar ook onder.

Aandacht wordt gevraagd voor de koppelkans bij het opwaarderen van de zijtak PM-kanaal naar Drachten in het kader van gebiedsontwikkeling Hegewarren.

(gemeente Smallingerland)

Reactie: Deze opwaardering is nog onderwerp van nadere studie en afweging.

Inspreker is tegen de vaarweg/ opwaardering van het PM kanaal door de Burd en de Hege Warren. Dit zou dwars door een waardevol Natura 2000 gebied gaan, het bijzondere landschap aantasten en slecht zijn voor het toerisme (terwijl het toerisme juist toeneemt en hier groeikansen biedt, gekoppeld aan een toeristische route). De Burd, waar de Stichting twee molens heeft staan, heeft nog een oude verkaveling uit de 15^e eeuw; dit zou vernietigd worden. De Hege Warren moet in dit verband niet onder water gezet worden; maak de noordkant van de Hege Warren zomerpolder, en de zuidkant van de Hege Warren winterpolder.

(Van Schaijck, Stichting Poldermolens De Lege Midden)

Reactie: Deze vaarweg/ opwaardering is nog onderwerp van nadere studie en afweging.

‘Goede en voldoende diepe vaargeulen’ (pag. 35) naar Ameland blijft een ingreep in geomorfologie en ecologie Waddenzee. De keuze voor vervoersysteem, vertrekplaats en aanlandingsplaats hangt af van meerdere factoren. De gemeente stelt zich hierin faciliterend op. **(gemeente Noard-East Fryslân)**

Reactie: We hebben de tekst over de veerverbinding naar Ameland wat ruimer gemaakt, zodat ook andere oplossingen dan fysieke ingrepen een rol kunnen spelen.

6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit, wegen en fiets

Neem het belang van een aquaduct bij Skarsterriën op voor de gehele provincie en voor de ontwikkeling van recreatie en toerisme in dit gebied. **(gemeente De Fryske Marren)**

Reactie: We hebben enkele majeure infraprojecten toegevoegd, waaronder deze.

De provincie staat landbouwverkeer vaak niet toe op provinciale wegen. Boeren en loonwerkers moeten dan omrijden, door bebouwde kom of over parallelweg/ventweg. Dit leidt tot overlast en verkeersonveiligheid. Aandacht hiervoor in de Omgevingsvisie kan opstap zijn naar het mogelijk maken van een belangenafweging. **(LTO-Noord)**

Reactie: Dit punt is toegevoegd aan par. 5.1, onder verbetering van de verkeersveiligheid.

Meer aandacht is gewenst voor de fiets als duurzaam vervoermiddel. Verbeterde, aantrekkelijke en vlotte verbindingen zijn van waarde voor duurzame mobiliteit en gastvrijheidseconomie. Er zijn kansen om deze op te nemen in de visie.

(gemeente Smallingerland)

Regionale fietssnelwegen komen sneller van de grond wanneer de provincie de planning, financiering en realisatie samen met gemeenten oppakt; zie inventarisatie van routes in Fietsagenda Zuidoost-Friesland (2019) en tracéstudie voor een snelfietsroute tussen Heerenveen en Drachten.

(gemeente Heerenveen)

Reactie: Opgave 6.2 leefbaar, vitaal, bereikbaar (onder Transitie bereikbaarheid) gaat in op het belang van snelle en comfortabele fietspaden. Het belang ervan is verbreed, en het aansluiten op lopende trajecten in een gezamenlijke aanpak is toegevoegd.

6.2 Leefbaar, vitaal en bereikbaar: mobiliteit, vervoerknooppunten/ hubs, overig

Bij belang van goede vervoersknooppunten (pag. 34 en 49) ook het belang en bijzondere karakter van goede vervoersknooppunten voor verbindingen tussen vaste wal en eilanden benoemen. Hier komen diverse vormen van vervoer bij elkaar en zijn extra voorzieningen nodig: ruimte voor parkerende auto's, ontzorgen van mensen v.w.b. hun bagage, goede bereikbaarheid veerdiensten. Zowel in Harlingen als in Franeker (stationsgebied) is parkeeroverlast. **(gemeenten Waadhoeke, Harlingen)**

Reactie: Dit punt hebben we toegevoegd in par. 5.1, bij het onderdeel veerverbindingen, en in par. 6.2, bij het onderdeel transitie vervoer.

Het is een gemis dat in de visie geen actie wordt benoemd die duidelijk maakt hoe de provinciale digitale bereikbaarheid wil optimaliseren, stimuleren of faciliteren.

(LTO-Noord)

Reactie: Dit werken we verder uit in het kader van ons economisch beleid.

2.8 Opgave energietransitie (H. 6.3)

6.3 Energietransitie: algemeen

Inspreker vindt het belangrijk dat de Verordening Romte en de Omgevingsvisie ruimte bieden om de uitkomsten van de RES mogelijk te maken. Een gedragen, goed, verantwoord en stevig bod in het kader van de RES is van groot belang. Ruimtelijke medewerking om een dergelijk bod waar te kunnen maken is dan noodzakelijk. **(Vereniging Friese Gemeenten, gemeente Harlingen)**

De aangegeven restricties, bijv. t.a.v. windenergie, werken belemmerend voor een gedragen, goed, verantwoord en stevig bod in het kader van de RES aan het rijk voor de opwekking van duurzame energie. Er is een ruim beleidskader nodig voor lokale afweging en invulling. **(gemeenten Leeuwarden, Ooststellingwerf, Noard-East Fryslân)** De bepalingen bij energieopwekking staan op gespannen voet met de geformuleerde ambities. **(gemeente Súdwest-Fryslân)**

Reactie: Onze kaders om de landschappelijke en cultuurhistorische kernkwaliteiten van Fryslân te behouden nemen wij mee in de RES. Wij zijn van mening dat er binnen die kaders een goed RES-bod mogelijk is in overeenstemming met onze duurzame energieambities. In het Startdocument voor de RES staat dat de bestaande kwaliteiten van een gebied uitgangspunt zijn voor de ontwikkelingen (ruimtelijke kwaliteit); de kaders die vastgelegd worden in het omgevingsbeleid van provincie en gemeenten geven richting aan de haalbaarheid van plannen voor energieproductie.

In de visie zit geen berekening die de ambities koppelt aan ruimtelijke impact; het zijn ongekekende ambities zonder technische onderbouwing of onderzoek. Krimp levert de meeste energiebesparing op: waarom daar niet op inzetten? Als referentiejaar voor energiebesparing is 2010 discutabel: dit was het koudste jaar sinds 1996; 1990 levert een heel ander beeld op. Inspreker komt op basis van berekeningen tot een enorm ruimtebeslag voor wind resp. zon om het totale energieverbruik van Nederland te verduurzamen (80% resp. ruim 40% van landoppervlak). Dit is slecht voor landschap, landbouwgrond, biodiversiteit, beleving, en het kost miljarden euro's. Dit geldt ook bij combi's van zon, wind en biomassa. Bovendien is biomassa weer discutabel. En er zijn stroomfiles: wanneer energieverbruik het grootst is (winter), is zonne-energie het laagst en windenergie is onbetrouwbaar. Investeer vooral in onderzoek naar opslag van duurzame energie. Participatie is een vorm van omkopen of het kopen van draagvlak. Inspreker eindigt met twaalf vragen. Deze liggen in het verlengde van de genoemde punten. Aanvullend: hoe reageert de provincie wanneer Den Haag, zoals te verwachten, een grotere inspanning oplegt? Optie kernenergie opnieuw bekijken en onderzoeken? Hoeveel hectares wil de provincie opofferen? Hoe voorkomt de provincie totale verrommeling en aantasting van landschap? Hoe gaat de provincie de gedragscode voor inpassing effectueren? In NW Friesland is 450 ha. voor glastuinbouw gereserveerd; levert het voorstel om dit te reserveren voor het realiseren van zonnevelden niet een win-win situatie op? **(particuliere inspreker 6)**

Reactie: De visie geeft een kader voor de invulling van de genoemde punten in de RES. Dit geldt ook voor het ruimtebeslag van o.a. zon- en windenergie. De principes en kernkwaliteiten, die in het proces van de RES worden ingebracht en toegepast, garanderen een zorgvuldige inpassing. Uit de berekeningen voor de RES blijkt dat de opgave haalbaar en inpasbaar is. Er is verder veel onzekerheid m.b.t. techniek en toepasbaarheid. Flexibiliteit en adaptief zijn daarom belangrijk bij het invullen van de opgave. Ook tijdelijkheid speelt een rol: nieuwe technieken met minder (ruimtelijke) impact kunnen op termijn wind- en zonne-energie gaan vervangen en vallen ook onder de energiemix; de ontwikkelingen/ onderzoeken op

dit vlak houden we goed in de gaten. Wind en zon zijn op dit moment echter de meest haalbare en beproefde duurzame energiebronnen; voor het opvangen van pieken en dalen zijn technieken beschikbaar, incl. de evt. opslag van energie. Krimp is een autonome ontwikkeling en niet iets dat we willen en kunnen stimuleren. De doelstelling voor energiebesparing is ambitieus maar haalbaar; het gekozen referentiejaar doet niet af aan de beoogde grote besparing. De glastuinbouwruimte in Noordwest Fryslân willen we op dit moment nog voor glastuinbouw gereserveerd houden. Het serieus en vroegtijdig invulling geven aan participatie bij een project, zal volgens ons wezenlijk bijdragen aan draagvlak en acceptatie van duurzame energie. Kernenergie en een grotere inspanning/ taakstelling vanuit het rijk zijn bij de huidige inzichten niet aan de orde.

Als reactie op de passage op pag. 52: 'Belangrijk is dat we het karakter van het Friese landschap behouden. We richten ons...' biedt de inspreker zich aan om gesprekspartner te zijn voor de provincie om de boerendaken ten volle te benutten voor het plaatsen van zonnepanelen. **(vereniging Noardlike Fryske Wâlden)**
Reactie: Deze handreiking nemen we ter harte en we willen hier graag gebruik van maken.

6.3 Energietransitie: energiebesparing ca.

De energieconsumptie neemt toe. Een energiebesparing van 25% in 2030 t.o.v. 2010 lijkt niet haalbaar. **(gemeente Noard-East Fryslân)**
Zet in op het voorkomen van import van soja en hout uit Zuid en Noord Amerika: geen vernieling van milieu voor de winning van materialen. Zet in op winkels en restaurants met lokale producten. Goed OV en verkorten van woon-werkafstanden zijn essentieel. Bedrijven dienen voor de energieproductie zelfvoorzienend te zijn; een sluitend railnetwerk eveneens (Afsluitdijk). Zonnepanelen alleen op daken kan! Alle energie inzetten op energiebesparing, ter voorkoming van grote windmolenparken; geef als overheid het goede voorbeeld. De genoemde ambities van de provincie: natuur inclusieve en circulaire landbouw en economie, fiets en OV-mobiliteit, zijn nodig voor het behalen van de energiedoelstelling.

(Milieudefensie Leeuwarden)

Reactie: We zijn het eens met het eerst inzetten op energiebesparing. Ons doel voor 2030 is 25% energiebesparing te realiseren. Deze ambitie is haalbaar, mede gelet op het besparingstempo in de afgelopen jaren, maar zal nog een grote inspanning van alle partijen vergen. We verwachten dat de komende jaren nog meer bereikt kan worden. Maar energiebesparing zal niet voldoende zijn. Voor de resterende energie zullen diverse duurzame energiebronnen ingezet moeten worden. Met één energiebron gaan we het niet redden. Dit zou de energievoorziening ook te kwetsbaar maken. Daarom maakt naast zonne-energie ook windenergie deel uit van de energiemix. Daarnaast zetten we in op geothermie, biovergassing, aquathermie, thermische energie, etc.; de energiemix omvat tevens kansrijke toekomstige energiebronnen.

In het kader van onze wettelijke bevoegdheid om voor categorieën bedrijven milieuvergunningen te verlenen, kunnen we eisen stellen aan energiezuinigheid en energieproductie. Maar we kunnen bijv. niet de inkoop van winkels en restaurants reguleren.

6.3 Energietransitie: windenergie/ windturbines algemeen

Inspreker verzoekt om een ruimhartiger beleid t.a.v. windenergie zodat de lokale coöperaties een serieuze bijdrage kunnen leveren aan de energietransitie en aan optimale participatie vanuit de Mienskip. **(Ús Koöperaasje)** De gemeente Opsterland wil in 2035 energieneutraal zijn. Gepleit wordt voor een versoepeling van beleid en regelgeving voor kleine windmolens, zodat energiecoöperaties, dorpen en bedrijven deze ook daadwerkelijk kunnen plaatsen. Dat draagt ook bij aan draagvlak. Daarnaast wordt voorgesteld het toetsingskader voor windmolens

sterk te vereenvoudigen en aansluiting te zoeken bij het 'ja-mits' principe; daarbij wel scherp letten op goede landschappelijke inpassing. **(gemeente(raad) Opsterland)** Meer mogelijkheden gewenst voor (kleinschalige) initiatieven voor windenergie. Windenergie is een belangrijk onderdeel in de energiemix en in de RES; men wil kleinschalige initiatieven, zoals dorpsmolens en lokale energiecoöperaties, de ruimte geven. **(gemeenten Smallingerland, Heerenveen)** Het beleid is nodeloos beperkend voor realisatie van haalbare en door bewoners gewenste projecten voor lokale duurzame energieproductie. Juist hiervoor is maatwerk nodig door de ruimte binnen beleidskaders optimaal te benutten en vooral te sturen op proces. **(H. Douma, Energiecoöperatie Nieuwe Energie Oranjewijk)**

Waarop is de conclusie gebaseerd dat extra windmolens niet nodig zijn? (pag. 53) Dit doet geen recht aan het nog te doorlopen proces van de RES. **(gemeente Waadhoeke)**

Het blokkeren van rendabele initiatieven voor duurzame energieproductie (> 1 MW) past niet in eigen ambities, realistische invulling, en RES. Creëer ruimte voor initiatieven die passen in RES, recht doen aan de eisen die voortvloeien uit de Omgevingswet, geen bezwaar oproepen bij omwonenden, en minimaal voor de helft in eigendom zijn van direct betrokken bewoners. **(H. Douma, Energiecoöperatie Nieuwe Energie Oranjewijk)**

Bij geleidelijke vervanging en vernieuwing zal langzaamaan een windmolen-Fryslân met verspreid staande hoge windmolens ontstaan, met alle schade voor het Friese leefmilieu van dien. De Omgevingsvisie zou ook een handreiking moeten bieden voor het ontstaan van nieuwe landschappen als gevolg van de energietransitie. Net als bij zonneparken, moet een afwegingskader geboden worden om nieuwe en vervangende molens (ook dorpsmolens) te geleiden naar de beste plekken. **(Erfgoedvereniging Bond Heemschut).**

Reactie: De windmolens die al in Fryslân staan, samen met realisatie van Windpark Fryslân en Windpark Kop Afsluitdijk, zijn voldoende om de Friese taakstelling voor wind op land die met het rijk is afgesproken te halen. Extra windmolens zijn niet nodig om onze bijdrage in het kader van het Klimaatakkoord - waarbij windenergie één van de onderdelen van de energiemix is - te realiseren. Bij de uitgangspunten voor windenergie is enerzijds uitgegaan van het halen van de taakstelling en anderzijds van behoud van het karakter van het Friese landschap. We koppelen daarom de mogelijkheden voor nieuwe solitaire windmolens tot 100 m aan sanering van bestaande windmolens (opschonen). Hiermee is naar onze mening een goede balans aanwezig tussen voldoende ruimte voor windenergie om aan onze duurzaamheidsambities te voldoen, en het voorkomen van landschappelijke verrommeling en verlies van maatschappelijk draagvlak. De principes in H. 4 van de Omgevingsvisie en de aanvullende principes uit het Bestuursakkoord werken dit in de praktijk uit. Op de relatie met de RES zijn we hierboven, onder Energietransitie algemeen, ingegaan.

De inhoudelijke principes bieden naar onze mening, in combinatie met de landschappelijke kernkwaliteiten in de structuurvisie Grutsk op 'e Romte, voldoende waarborgen voor een zorgvuldige inpassing van een nieuwe windturbine. Nieuwe windmolenparken zijn niet mogelijk. De voorwaarden voor nieuwe windmolens, gekoppeld aan sanering van bestaande molens, zijn er op gericht dat het aantal windmolens in Fryslân afneemt.

6.3 Energietransitie: windenergie/ windturbines specifiek

Meerdere insprekers pleiten om diverse redenen voor ruimere mogelijkheden voor het oprichten van kleine windmolens (tot 15 m ashoogte) om de taakstelling duurzame energie te kunnen halen:

- niet alleen bij agrarische bedrijven maar ook op bedrijventerreinen (**gemeenten De Fryske Marren, Ooststellingwerf**), door lokale energiecoöperaties op te richten (**Energzykoöperaasje Mei-inoar Grien Jellum-Bears; H. de Kroon, voorzitter Stienzer Energykoöperaasje U.A.**), t.b.v. burgerinitiatieven, energiecoöperaties en bij andere vormen van bebouwing zoals voormalige agrarische bebouwing (**gemeente(raad) Weststellingwerf**), bij grotere gebouwen w.o. voormalige boerderijen en door lokale energiecoöperaties op te richten, onder voorwaarden van lokale participatie, instemming omwonenden en verantwoorde landschappelijke inpassing (**WEN Wijnjewoude Energie Neutraal**), en via postcoderoosmethode (**gemeente Ooststellingwerf**);

Reactie: Zoals hiervoor aangegeven, zijn extra windmolens niet nodig om onze huidige taakstelling voor wind op land te realiseren. Ruimere mogelijkheden voor kleine windmolens in het landelijk gebied vinden we in dat licht en gelet op de landschappelijke impact ongewenst.

- energie niet alleen voor eigen behoefte/ energieverbruik maar ook teruglevering aan het net mogelijk, als vorm van neventak (**gemeente De Fryske Marren; WEN Wijnjewoude Energie Neutraal; H. de Kroon, voorzitter Stienzer Energykoöperaasje U.A.; T. van der Kooi, voorzitter Energzy Koöperaasje Trynwâlden; gemeente(raad) Waadhoeke; gemeente(raad) Weststellingwerf**); de eis is ook niet ruimtelijk relevant (**gemeente Ooststellingwerf**); bovendien is er al een max. van drie kleine molens (**Agrarische Jongeren Friesland; LTO-Noord**); de beperking is een teleurstelling voor de vereniging en haar leden, en belemmert boeren om agrarische bedrijven te ontwikkelen met andere verdienmodellen waardoor andere mogelijkheden ontstaan dan alleen de keuze voor schaalvergroting en intensivering; het is beter om te noemen dat bij levering rekening wordt gehouden met regionale inpassing; als gebiedstrekker kan de vereniging een rol vervullen in de uitvoering van de decentrale aanpak (**vereniging Noordlike Fryske Wâlden**);
- geen strikte koppeling tussen totale opwekvermogen wind en zon en eigen behoefte; door een goede mix van wind- en zonne-energie kunnen pieken en dalen in energieopwekking (winter, zomer) opgevangen worden en hoeft het elektriciteitsnet niet verzwaard te worden. Op bedrijven is genoeg ruimte voor combinatie wind en zon (**LTO-Noord; WEN Wijnjewoude Energie Neutraal; H. de Kroon, voorzitter Stienzer Energykoöperaasje U.A.; Agrarische Jongeren Friesland; gemeente(raad) Weststellingwerf**);
- het plaatsen van kleine windmolens door energiecoöperaties bij boerderijen (**T. van der Kooi, voorzitter Energzy Koöperaasje Trynwâlden**).

Reactie: We willen in het landelijk gebied het aantal windmolens beperkt houden en verrommeling voorkomen. We nemen hierbij in aanmerking dat, zoals hiervoor aangegeven, geen extra windmolens meer nodig zijn om de huidige provinciale taakstelling voor wind op land te halen. Daarom zijn alleen bij een agrarisch bedrijf kleine windmolens (ashoogte max. 15 m) voor eigen gebruik mogelijk. Het maximum van drie windmolens per agrarisch bouwblok biedt in dit verband ruime mogelijkheden om een agrarisch bedrijf energieneutraal te maken. Een koppeling aan eigen energiegebruik, in relatie ook tot de mogelijkheden van zonne-energie, vinden we daarom redelijk.

Ook de Coalitie kleinemolen pleit voor ruimere regels voor kleine windmolens, niet alleen bij agrarische bedrijven en niet alleen voor eigen gebruik. Kleine molens zijn een puzzelstuk om de puzzel voor een energieneutraal Fryslân te realiseren.

(J. Lammert Sijtsema, coalitie kleinemolen.frl²)

Reactie: De zienswijze is op 18 december 2019 via de mail verstuurd en ontvangen, en daarmee buiten de termijn ingediend. De zienswijze is niet ontvankelijk. Overigens wordt hiervoor inhoudelijk op de punten ingegaan.

Enkele insprekers bepleiten ruimere mogelijkheden voor (dorps)molens:

- Naast vervanging ook nieuwe dorpsmolens toestaan (**gemeente De Fryske Marren; T. van der Kooi, voorzitter Energzyj Koöperaasje Trynwâlden; gemeente(raad) Waadhoeke**);
- Voor evt. nieuwe dorpsmolens en opwaardering van bestaande (dorps)molens geen saneringsbepalingen toepassen. Dorpsmolens kunnen de brug zijn om inwoners te betrekken bij de duurzaamheidsambities (**gemeente(raad) Waadhoeke**);
- Dorpsmolens toestaan op basis van de uitgangspunten van Mienskipsenergie en de principes van Raerd (zie www.stichtingmienskipsenergie.frl) (**R. van Giessen, voorzitter Grieneko Coöperatie**);
- De beperkingen t.a.v. dorpsmolens zijn nogal rigide en niet uitnodigend voor initiatieven vanuit de samenleving (**gemeente Ooststellingwerf**);
- Een project voor windturbines op industrieterrein De Hemrik kan voor de Oranjewijk binnen de postcoderegeling een aantrekkelijke optie zijn voor invulling van de energiestrategie binnen de wijk (**H. Douma, Energiecoöperatie Nieuwe Energie Oranjewijk**).

Reactie: Het plaatsen van nieuwe windmolens bij dorpen en op bedrijventerreinen zal, met name wanneer dit op grote schaal gebeurt, negatieve effecten hebben op het landschap en op het woon- en leefmilieu. Vanwege deze negatieve effecten en omdat de huidige taakstelling voor wind op land ook zonder deze mogelijkheid haalbaar is, hebben we het beleid voor dorpsmolens niet verruimd.

Enkele insprekers bepleiten hogere molens:

- hogere tiphoogte dan 100 m bij vervanging van een bestaande (dorps)molen door een nieuwe (dorps)molen met het oog op een gezonde exploitatie (**T. van der Kooi, voorzitter Energzyj Koöperaasje Trynwâlden; H. Miedema, Wynmoune Feriening Wyns, Bartlehiem, Tergreft**);
- sta een tiphoogte van 120 m bij bedrijven in het buitengebied toe. En beperk dit niet tot eigen energieverbruik (**gemeente Waadhoeke**);
- maximale 100 m tiphoogte maakt rendabele energieproductie met windturbine niet mogelijk. Stuur op proces, bij ruime inhoud (**H. Douma, Energiecoöperatie Nieuwe Energie Oranjewijk**).

Reactie: Een tiphoogte van 100 m is voor een solitaire windmolen aanzienlijk. Dit biedt voldoende mogelijkheden voor sanering van bestaande molens door een moderne windmolen met rendabele energieproductie en voor vervanging van een dorpsmolen. Een grotere hoogte vinden we vanwege de landschappelijke effecten ongewenst; het voordeel van sanering van meerdere (kleinere) windmolens weegt

² CDA Leeuwarden, Opsterland, Ooststellingwerf, Tytsjerksteradiel, en Waadhoeke, Enerzyk Eastermar, GroenLinks Heerenveen, VanOns, VNO-NCW, WEN-Wijnjewoude Energie Neutraal.

volgens ons dan niet meer op tegen de zichtbaarheid van zulke hoge windmolens. Op de relatie met eigen energieverbruik zijn we hiervoor ingegaan.

Inspreker vindt het noodzakelijk dat in de Omgevingsvisie een aanvullende randvoorwaarde wordt opgenomen: 'Initiatieven voor het realiseren van windturbines zullen worden getoetst aan de door het rijk gestelde restricties binnen militaire bouwbeperkingengebieden (obstakelbeheergebied vliegbasis Leeuwarden, militaire laagvliegroute en verstoringsgebieden van militaire radar- en zenderstations). **(Rijksvastgoedbedrijf)**

Reactie: We vinden deze passage te specifiek en te gedetailleerd voor de Omgevingsvisie. Bij het oprichten van windturbines spelen ook allerlei andere regels en beperkingen waarmee rekening moet worden gehouden. Wel hebben we in H. 6.3 een zin opgenomen over het in acht nemen van beperkingen vanwege defensie-objecten, militaire laagvliegroutes en de vliegbasis Leeuwarden.

6.3 Energietransitie: zonne-energie

Het is niet reëel dat zonne-energie alleen op daken of in functiecombinaties kan. Moeten zonneweides wachten tot alle mogelijkheden binnen stedelijk gebied zijn benut? Terwijl het eigendom van daken versnipperd is. De betreffende formulering strookt bovendien niet met het (onderschreven) principe van maatwerk in het provinciale Bestuursakkoord. Meer ruimte is gewenst voor maatwerk voor (grootschalige) initiatieven, niet op daken en niet grenzend aan bestaand bebouwd gebied, die toch goed inpasbaar zijn. **(gemeenten Smallingerland, Heerenveen)**

Reactie: Aan de uitgangspunten voor zonne-energie (zonneladder) kan worden voldaan door een analyse op geaggregeerd niveau van de capaciteit aan zonne-energie op bestaande gevels en daken en in het bebouwd gebied en van het tempo van realisering. Een initiatief voor een zonneveld hoeft dan niet te wachten totdat alle mogelijkheden zijn benut. Maatwerk is mogelijk. We gaan soepeler om met de voorwaarde 'aansluiting op bestaand bebouwd gebied'. Zorgvuldige inpassing moet plaatsvinden aan de hand van de principes en de kernkwaliteiten, waarbij natuurgebieden en goede landbouwgronden zoveel mogelijk worden ontzien.

Het eerst benutten van daken en gevels gebouwen gaat niet op voor gebouwen binnen beschermde stadsgezichten en bij monumenten; zie Erfgoedwet.

(gemeenten Waadhoeke, Harlingen)

Reactie: Het spreekt voor zich dat bij het benutten van daken en gevels rekening wordt gehouden met monumentale waarden en de eventuele beperkingen die daaruit voortvloeien.

Staatsbosbeheer constateert dat hun gronden worden genoemd voor plaatsing van zonnepanelen. Navraag bij de provincie maakte duidelijk dat het gaat om gronden met een andere primaire functie dan landbouw of natuur, zoals bermen van spoor- en autowegen. Maar zulke bermen heeft SBB eigenlijk niet. Vraag is om welke terreinen het wél kan gaan, buiten natuurgebieden; terreinen buiten NNN zijn ook beschermde natuurgebieden. Het enige voorbeeld dat men kan bedenken is een geluidswal bij Heerenveen langs A32, waar een wederpartij zonnepanelen gaat neerleggen. Waarom SBB specifiek genoemd wordt, kan men alleen plaatsen als zijnde Rijksoverheid omdat men daardoor meer dan andere TBO's een rol of taak heeft in realisatie van duurzame energiebronnen. **(F. Leereveld, SBB)**

Reactie: 'Staatsbosbeheer' is hier vervangen door 'en andere beheerorganisaties'.

In H 6.3 staan mogelijkheden voor zonne-energie in het vrije veld. Men pleit ervoor om dit niet op landbouwgrond toe te staan. Dit gaat ten koste van schaarse landbouwgrond, leidt tot prijsopdrijving en past niet in de doelen voor het landschap. **(Agrarische Jongeren Friesland)**

Historisch waardevolle landschappen, zoals terpen, zijn niet geschikt voor

zonneparken. **(gemeenten Waadhoeke, Harlingen)**

Reactie: De uitgangspunten voor zonne-energie in H. 6.3 en de kernkwaliteiten landschap en cultuurhistorie voorkomen dat (historisch) waardevolle landbouwgronden op grote schaal in zonnevelden worden omgezet.

6.3 Energietransitie: overige bronnen

Aandacht ontbreekt voor waterstof. Dat wordt dé (schone) energiebron van de toekomst. Daarom de toepassing van waterstof als duurzame energiebron stimuleren. **(Van Schaijck, Stichting Poldermolens De Lege Midden)**

Aandacht ontbreekt voor de alternatieve energiebron aquathermie. Op dit moment loopt een pilot in Heeg. **(gemeente Súdwest-Fryslân)**

Reactie: Deze energiebronnen vallen onder overige energiebronnen van de energiemix; de energiemix is immers geen volledige en uitsluitende opsomming. In par. 6.3 zijn waterstof en aquathermie nu expliciet in de energiemix opgenomen. Toepassing op grotere schaal dan nu gebeurt is mogelijk. Wij merken hierbij op dat waterstof wel moet worden opgewekt met groene stroom.

6.3 Energietransitie: netbeheer, uitvoering en participatie

De provincie kan bijdragen aan behoud van netstabiliteit door verbindende rol in te vullen tussen netbeheerder, investeerders en gemeenten. Een stabiele nutsvoorziening is cruciaal voor de omgevingsveiligheid en overschrijdt gemeentegrenzen. In het kader van RES in gezamenlijk overleg gaan om locaties zorgvuldig te plannen, vooral voor grootschalige zonne-energie. **(gemeente Opsterland)**

Reactie: In het kader van de RES vullen we dit gezamenlijk met betrokken partijen in. Daar bepalen we ook de rolverdeling voor netstabiliteit. In H. 6.3 staat dat we voor grootschalige zonne-energie samen met gemeenten en andere partners actief op zoek gaan naar (typen) locaties die geschikt zijn.

Houd rekening met toename van de vraag naar elektriciteit (voor mobiliteit en verwarming bebouwde omgeving). Verwerk in de Omgevingsvisie dat d.m.v. eigen opwek de financiële opbrengsten in Fryslân blijven. **(gemeente De Fryske Marren)**

Reactie: We onderkennen dat de vraag naar elektriciteit aanzienlijk zal toenemen. In de Friese Energiestrategie en bij de programma-uitvoering zal hiervoor aandacht zijn. Op sommige plekken zal netverzwaring nodig kunnen zijn. Hierover zijn we in overleg met de netbeheerders. In H. 6.3 staan uitgangspunten voor financiële en procesmatige participatie van de omgeving; op visieniveau vinden we dit voldoende.

Gepleit wordt voor het zoveel mogelijk stimuleren en initiëren van ideeën en plannen vanuit de Mienskip. De uitwerking van het Nationale Klimaatakkoord gaat ervan uit dat burgers en betrokkenen de kans krijgen om voor minimaal 50% te participeren in duurzame energieprojecten (zie bijgevoegde bijlagen). Passieve participatie van burgers kan groot effect hebben doordat de opbrengst van energie ten goede komt aan de omgeving/ regio. Dit kan middels aandelen voor de financiering van grootschalige energieprojecten, gekoppeld aan zeggenschap over de inzet van de opbrengsten. De provincie moet het rijk er dan van overtuigen dat het vormen van Regionale Groenfonds (of één landelijk Energiefonds) ook in fiscaal opzicht aantrekkelijk moet worden gemaakt. **(particuliere inspreker 7)** Het vereiste van fifty-fifty eigenaarschap krijgt onvoldoende aandacht. En de beperkingen in beleid doen de burger - één van de belangrijkste stakeholder - en initiatieven van onderop tekort. **(H. Douma, Energiecoöperatie Nieuwe Energie Oranjewijk)**

Reactie: We onderschrijven de voordelen van participatie. In H. 6.3, onder Samenleving betrekken, staan de essenties van participatie; dit wordt nader

uitgewerkt in de RES. De voorwaarden in het beleid doen hieraan naar onze mening geen afbreuk.

De energietransitie verhoogt de druk op beschikbare grond, boven- én ondergronds. Particuliere grondeigenaren moeten daarom in een primair stadium bij de plannen betrokken worden. En het eigendomsrecht moet gerespecteerd worden. **(G. de Boer, Het Friesch Grondbezit)**

Reactie: We onderschrijven deze insteek. Dit past ook in onze benadering, zoals deze o.a. is omschreven onder het kopje 'Samenleving betrekken' in H. 6.3

2.9 Opgave klimaatadaptatie (H 6.4)

6.4 Klimaatadaptatie: algemeen

Water is niet benoemd als separate opgave en zit 'verstopt' in andere opgaven. Expliciete behandeling van thema water in de programma-uitwerking is van belang, ook om goede verbinding te leggen met andere thema's (water als drager van ruimtelijke en economische waarden/ activiteiten; water als ordenend principe in Omgevingsvisies, conform Deltaprogramma 2020; belang van goed en voldoende drinkwater incl. bescherming wingebieden; veenweideproblematiek). Bij uitwerking van het thema water wil men graag betrokken worden. **(gemeenten Smallingerland, Leeuwarden, Ooststellingwerf, Weststellingwerf, Súdwest-Fryslân, Opsterland)**

Reactie: Een separate opgave water vinden we te sectoraal. Het thema water hebben we samen met gemeenten en Wetterskip integraal opgepakt, o.a. in het kader van de Friese Aanpak en het Fries Bestuursakkoord Waterketen, thema Ruimtelijke Adaptatie. In de opgave Klimaatadaptatie (H. 6.4) zitten veel wateronderdelen. In deze integrale opgave benadrukken we de samenhang van diverse wateraspecten met andere aspecten van de fysieke leefomgeving. Ook in de andere opgaven spelen wateraspecten. In H. 5 Basis op orde krijgen daarnaast nog diverse wateraspecten aandacht, en water heeft een goede plek binnen de inhoudelijke principes in H. 4.1.

In par. 5.6 (Basis op orde, Natuur beschermen en ontwikkelen) en hoofdstuk 6.5 Opgave biodiversiteit, is nog wel wat explicieter aangegeven dat water, zowel kwantitatief als kwalitatief, cruciaal is voor herstel van biodiversiteit/ natuur. En voor de duidelijkheid hebben we in H. 5 Basis op orde het onderwerp (grond)water nu een herkenbare plek gegeven.

De visie kan versterkt worden door meer aansluiting te zoeken bij (de werkwijze van) het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie; daar worden lijnen uitgezet die regionaal invulling moeten krijgen. Het is belangrijk dat het provinciale programma klimaatadaptatie gezamenlijk wordt ingevuld en leidt tot een uitvoeringsprogramma. **(gemeenten Leeuwarden, Smallingerland, Ooststellingwerf, Weststellingwerf, Súdwest-Fryslân)**

Reactie: We hebben in H. 6.4 de relatie met het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie versterkt.

In het kader van de Boezemverkenning zoeken we in een gezamenlijke aanpak naar adaptiepaden voor het Friese waterbeheer in het licht van klimaatverandering. We volgen de stappen weten-willen-werken uit het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie. We zitten nu nog in de fase 'weten', namelijk knelpunten inventariseren, resultaten stress-testen bespreken en risicodialogen voeren. Maar klimaatregelen die werken kunnen we nu al inbrengen in projecten en gebiedsontwikkelingen ('laaghangend fruit', 'no regret').

Hittestress komt niet aan de orde. **(gemeenten Smallingerland, Ooststellingwerf)**

Reactie: Hittestress behandelen we in H. 6.4 Opgave klimaatadaptatie.

In het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie staat dat er onderzoek moet komen om inzicht te krijgen in vitale en kwetsbare functies. De provincie heeft hier een belangrijke rol in gezien het regionale karakter. **(gemeenten Leeuwarden, Smallingerland, Ooststellingwerf, Súdwest-Fryslân)**

Reactie: We hebben dit onderzoek opgenomen in H. 6.4. Over rolverdeling maken we nog afspraken. Tijdens de risicodialogen van de Friese Waterketen kunnen gemeenten hun vitale en kwetsbare functies inbrengen.

6.4 Klimaatadaptatie: ruimtelijke maatregelen

Diverse opgaven vragen ruimte. Met name de (omvang van) ruimteclaims van de wateropgaven van zowel veilig, voldoende als schoon, komen niet scherp genoeg naar voren. De visie hoort dit af te wegen en te verbinden met andere ruimteclaims. Dit vergt ook goede afstemming met gemeentelijke visies.

De opgave klimaatadaptatie vraagt meer inzet van het ruimtelijk ordeningsinstrumentarium dan tot nu toe is gedaan. **(Wetterskip Fryslân, gemeenten Smallingerland, Ooststellingwerf)**

Reactie: De visie onderkent dat meer ruimte voor water nodig is. De visie geeft hiervoor de contouren aan en effent de weg voor maatregelen en voor ruimtelijke doorwerking. Dit willen we in samenhang verder uitwerken in een programma Klimaatadaptatie; via toepassing van de principes zal de ruimteclaim voor water worden ingevuld t.o.v. andere ruimteclaims. We gaan samen met Wetterskip en gemeenten voortvarend aan de slag met dit programma Klimaatadaptatie. Vooruitlopend daarop hebben we in het onderdeel Waterbeheer een indicatie opgenomen van het minimale ruimtebeslag van boezemuitbreiding en van waterberging in natuurgebieden. Verder is als actie toegevoegd dat we met Wetterskip en gemeenten onderzoeken hoe we ons instrumentarium kunnen inzetten of eventueel aanpassen voor het realiseren van overgangszones en functie-combinaties om meer water vast te kunnen houden. Doorwerking naar het ruimtelijke ordeningsbeleid/ -instrumentarium van gemeenten, zal waar nodig een plek kunnen krijgen in de Omgevingsverordening.

De huidige achterstand in het realiseren van de waterbergingsopgave vraagt om de inzet van steviger instrumentarium. Vrijwilligheid en vrijblijvendheid zorgen voor oponthoud. Een goede borging van noodzakelijke maatregelen voor o.a. waterberging en waterconservering dienen in omgevingsbeleid en de verordening te worden gerealiseerd. **(Wetterskip Fryslan)**

Reactie: In onze reactie hierboven hebben we aangegeven hoe we de noodzakelijke maatregelen gaan borgen. Het Wetterskip wordt daarbij betrokken.

In het huidige waterbeleid is sprake van een enkelvoudige functietoekenning, namelijk natuur of landbouw. Om functieconflicten te voorkomen dienen overgangszones te kunnen worden ingesteld met bijv. de functie; 'landbouw met waterhuishoudkundige doelen'. Overgangszones rond kwetsbare functies zoals natuurgebieden en hoogwatercircuits kunnen functieconflicten verminderen. Geef in de visie de inzet van overgangszones/ functiecombinaties aan, zodat dit houvast biedt voor nadere uitwerking van beleid en men er op korte termijn mee aan de slag kan. **(Wetterskip Fryslan)**

Reactie: In H. 6.4, onder Waterbeheer, staat dat we samen met het Wetterskip zoeken naar nieuwe combinaties van grondgebruik; overgangszones zijn daar een voorbeeld van. In de Boezemverkenning onderzoeken we dit en in een programma Klimaatadaptatie werken we dit uit. We geven dit zo nodig weer op een functiekaart in de Omgevingsverordening. De vertaling in meervoudige bestemmingen zal op gemeentelijk niveau in bestemmingsplannen/

omgevingsplannen moeten plaatsvinden. Zie verder de reactie hiervoor, over de invulling en afweging van de ruimteclaim voor water, met toevoeging van een actie.

Voorgesteld wordt om gezamenlijk met gemeenten en provincie aan de opgave klimaatadaptatie te werken. Dit is nodig om goede afspraken te maken over mogelijke planschadeclaims bij het instellen van overgangszones. **(Wetterskip Fryslan)**

Reactie: Net als bij het opstellen van de visie, zullen we ook bij de uitwerking van de klimaatopgave in een programma Klimaatadaptatie nauw met Wetterskip Fryslân en gemeenten samenwerken.

6.4 Klimaatadaptatie: overige maatregelen

Alle Friese gemeenten hebben klimaatstresstesten gedaan. Aangegeven kan worden dat gemeenten, provincie en Wetterskip via klimaatdialogen tot een uitvoeringsagenda komen om de provincie klimaat-robust in te kunnen richten. **(gemeente De Fryske Marren)** Ook de koppeling van vergroening en klimaatadaptatie kan meer beschreven worden (voor vasthouden water, voorkomen hittestress, schone leefomgeving, biodiversiteit meer welzijn).

(gemeenten De Fryske Marren, Smallingerland)

Reactie: Deze punten zijn toegevoegd aan resp. geactualiseerd in de onderdelen 'waterveiligheid' en 'voldoende water, beperken van wateroverlast en van gevolgen droogte en hitte', waarbij we de uitvoeringsagenda als onderdeel van het programma Klimaatadaptatie en water zien.

6.4 Klimaatadaptatie: zeespiegelstijging en waterveiligheid

Bij zones voor toekomstige dijkversterking gaat men er vanuit dat net als nu onderscheid wordt gemaakt tussen bestaand bebouwd gebied (ja, mits) en daarbuiten. Graag de tekst hierover nuanceren. **(gemeenten Waadhoeke, Harlingen)**

Reactie: Als actie staat dat wordt bekeken waar het nodig is om de reserveringszones voor dijkversterking te borgen in de Omgevingsverordening. Als borging nodig blijkt, zal onderscheid gemaakt worden tussen bestaand bebouwd gebied en daarbuiten. In de Omgevingsverordening regelen we dit dan nader. Een tekstnuance in de visie is niet nodig en op dit moment nog voorbarig.

In de visie en de plan-MER wordt uitgegaan van verouderde gegevens (2014 i.p.v. 2019). Uit recente gegevens blijkt dat de snelheid van de zeespiegelstijging toeneemt waardoor de sedimentatie in de Waddenzee binnen afzienbare tijd de zeespiegelstijging niet meer kan volgen. **(Waddenvereniging)**

Reactie: In de visie worden geen jaartallen genoemd bij zeespiegelstijging. In de plan-MER wordt voor de zeespiegelstijging wel van 2014 uitgegaan; voor de milieubeoordeling maakt dit geen wezenlijk verschil. Ook onze inzet voor biodiversiteit, klimaatadaptatie en energietransitie blijft dezelfde.

Naast primaire keringen spelen ook de secundaire keringen een rol bij het voorkomen van overstroming. **(gemeente De Fryske Marren)**

Reactie: De rol van secundaire keringen is verwerkt in het onderdeel 'waterveiligheid' van H. 6.4 (waarbij 'kustveiligheid' is gewijzigd in 'waterveiligheid').

6.4 Klimaatadaptatie: waterbeheer, waterrobuust bouwen

Men wordt graag betrokken bij studie naar mogelijkheden voor overloopgebieden en uitbreiden boezemsysteem, en realisatie ervan (pag. 58). Bij voldoende hoog of klimaatadaptief bouwen is afwenteling van problemen op (lager gelegen) omgeving ongewenst. **(gemeente Smallingerland)**

Reactie: We betrekken gemeenten bij de Boezemverkenning. Afwenteling van problemen speelt volgens ons niet bij voldoende hoog of klimaatadaptief bouwen.

Loslaten van het principe 'peil volgt functie' kan ernstige gevolgen hebben voor rendement en voorbestaan van agrarische productie/ functie en sector, en voor de vermogenswaarde van grond. Dit ontbreekt bij oplossingen rond agrarische bedrijven, bodemdaling en klimaat. Voordat dit op programmaniveau wordt uitgewerkt, is van belang dat in de visie ankerpunten worden benoemd die 'de zeepheiling' minder beangstigend maken. Het gaat dan om verantwoordelijkheden en garanties (schadevergoeding), en criteria over in welke situaties 'functie volgt peil' wel en niet zou kunnen. **(LTO-Noord; G. de Boer, Het Friesch Grondbezit)**
Reactie: De tekst is wat anders ingestoken en er zijn enkele ankerpunten aangegeven. Bij het nemen van een peilbesluit weegt het Wetterskip de verschillende functies en hun belangen af. Wanneer het watersysteem onder hoge druk staat, kan tot een peilaanpassing worden besloten. Als peilaanpassing vanuit het watersysteem nodig is, zal bekeken worden hoe grondgebruik, als uitkomst van een integrale afweging, beter kan samengaan. Op programmaniveau werken we uit in welke gevallen en onder welke condities dit kan. De landbouw zal in het vervolgtraject betrokken worden.

De huidige doelstelling voor het aanpakken van verdroging van natuurgebieden (250 ha p/j) is volstrekt onvoldoende: er zijn 9.000 natuurhectares die aan verdroging lijden. Een peilverhoging naar 30 cm onder maaiveld dient met spoed te worden ingesteld. Uitvoering van het voorstel van Places of Hope wordt bepleit. **(Milieudefensie Leeuwarden)**
Reactie: In de visie worden geen hectares voor verdrogingsbestrijding genoemd. In het programma biodiversiteit vullen we dit verder in, op basis van prioriteiten en beschikbare middelen. In bepaalde situaties is nabij kwetsbare natuurgebieden peilverhoging aan de orde. Algehele peilverhoging naar 30 cm in agrarisch gebied vinden we te ingrijpend en nadelig voor de landbouwproductie.

2.10 Opgave biodiversiteit (H 6.5)

6.5 Biodiversiteit: algemeen

De Waddenvereniging pleit ervoor om bij het versterken van biodiversiteit niet alleen te kijken naar het leefgebied van (specifieke Friese) soorten, maar vooral te kijken naar het hele ecosysteem, zeker voor het Waddengebied (habitat en leefgebied van soorten). **(Waddenvereniging)**
Reactie: Dit is ook onze benadering en in onze brede aanpak voor biodiversiteit gaan we daar ook vanuit. Maar om een scherp en meetbaar doel te kunnen hebben, hanteren we een lijst met soorten van Fries belang; dit is een gevarieerde lijst met allerlei soorten dieren en planten in Fryslân.

Natuurinclusief bouwen dient verplicht te worden gesteld. **(Bond van Friese Vogelwachten)**

Reactie: De inhoudelijke principes in H. 4, in combinatie met de sporen in H. 6.5 voor versterking van biodiversiteit, stimuleren zoveel mogelijk natuurinclusief ontwikkelen, inrichten en bouwen. Specifieke bouwweisen worden wettelijk geregeld.

6.5 Biodiversiteit: NNN (Natuur Netwerk Nederland)

Zowel de doelstellingen van de Kaderrichtlijn Water als die van het NNN zijn voorwaarde voor het halen van doelen op gebied van biodiversiteit. Het netwerk

dient daadwerkelijk te worden verbonden. Dit vraagt een grotere financiële bijdrage van de provincie. **(Milieudefensie Leeuwarden)**

Reactie: Met de strekking van de reactie stemmen we in. De afweging over financiële inzet vindt op programmaniveau plaats.

In H 6.5 staan maatregelen voor biodiversiteit (verbinden natuurgebieden door aanschaf grond; verhogen natuurdoelen voor landbouwgrond) die in ander licht zijn komen te staan door de huidige impasse t.g.v. doelstellingen voor natuurgebieden. Men pleit voor integraal beleid voor natuur, leefbaarheid, werkgelegenheid, sociale structuur; krampachtig vasthouden aan de huidige staat van natuur is niet haalbaar. **(Agrarische Jongeren Friesland)**

Reactie: Wij staan op dit vlak ook integraal beleid voor en kijken breed. Dit geldt ook voor de doelen voor natuur(gebieden) en voor de realisatie van het NNN (zie reactie hieronder).

Gelet op het stikstofdossier, heeft het omzetten van landbouwgrond naar natuur enorme economische gevolgen (kosten aanschaf en beheer). Draai dit om: inkomen voor de boer om extensievere (=natuur)gebieden te beheren. Dit dient meerdere doelen in de visie: landschap, Fries erfgoed, duurzame landbouw, grondgebondenheid en biodiversiteit. **(Agrarische Jongeren Friesland; Van Schaijck, Stichting Poldermolens De Lege Midden)**

Reactie: De mogelijkheid van agrarisch beheer van natuurgebieden hebben we opgenomen in par. 5.3 over duurzame landbouw. In par. 5.6 over de realisatie van het NNN is als actie toegevoegd dat we onderzoeken wat particuliere natuurbeheerorganisaties en landbouw hierin kunnen betekenen (Natuur mei de Mienskip).

6.5 Biodiversiteit: agrarisch gebied, landbouw, weidevogels

Niet 'versterken biodiversiteit' maar 'transitie landbouw' is de opgave. De landbouw loopt tegen grenzen aan, en moet meer in harmonie gebracht worden met milieu, natuur, landschap en met boer zelf. Versterking van biodiversiteit is dan de resultante hiervan. **(gemeente Opsterland)**

Reactie: Het doel is meer biodiversiteit. Daarvoor is o.a. een transitie van de landbouw nodig. In de opgave biodiversiteit is nu ook de landbouwtransitie wat nadrukkelijker verwerkt.

De tekst over openheid en rust in weidevogelgebieden (pag. 40) kan ruimtelijke beperkingen suggereren voor agrarische ontwikkelingen in weidevogelgebieden. Boeren die zich inspinnen voor weidevogels zouden dan worden gestraft. In de visie zou expliciet moeten staan dat ontwikkeling van agrarische bedrijven nooit kan worden belemmerd door 'waarden' die ontstaan door inspanningen van boeren op het gebied van duurzaamheid, biodiversiteit, agrarisch natuurbeheer, ganzenopvang, weidevogelbeheer e.d. **(LTO-Noord)**

Ter bescherming van weidevogels dient natuurcompensatie (financieel af te kopen) te worden verplicht bij ontwikkeling woonwijken, zonneparken, wegen, windparken. **(Bond Friese Vogelwachten)**

Reactie: De tekst over rust, openheid en compensatie in weidevogelgebieden (par. 5.6) is verduidelijkt (bij welke ontwikkelingen dit speelt). Agrarische ontwikkelingen bij bestaande agrarische bedrijven, incl. nevenactiviteiten, hoeven hieraan niet getoetst te worden en compensatie is hiervoor niet nodig, zoals dit ook nu al in de Verordening Romte geregeld is. We onderschrijven verder de strekking van de reactie van LTO. Naar onze mening belemmert de visie agrarische bedrijven niet vanwege deze waarden. Een expliciete uitspraak hierover heeft naar onze mening echter geen meerwaarde.

In de gemeente liggen veel melkveehouderijen en meerdere stikstofgevoelige Natura 2000 gebieden. Hier zal ongetwijfeld een gebiedsgerichte aanpak van

stikstof spelen. Men pleit voor flexibiliteit in het provinciale instrumentarium. Hier zou fors ingezet moeten worden op agrarisch natuurbeheer met ruimte voor koppeling aan meerdere maatschappelijke doelen. **(gemeente Ooststellingwerf)**
Reactie: In de visie is tekst opgenomen over de stikstofproblematiek. Agrarisch natuurbeheer speelt een rol, maar is niet voldoende en zal vooral andere maatregelen moeten ondersteunen.

De aandacht voor weidevogels in de visie richt zich vooral op Zuidwest Fryslân. Maar ook in Noordoost Fryslân liggen gebieden die van groot belang zijn voor weidevogels. De Vogelwacht Kollum e.o. vraagt de provincie om ook in Noordoost Fryslân weidevogelkerngebieden aan te wijzen, zodat de ANV Noardlike Fryske Walden, in samenwerking met een groot aantal vrijwilligers, gebiedsregisseurs en agrariërs, voldoende zorg voor weidevogels kan ontwikkelen. **(Vogelwacht Kollum)**

Reactie: De visietekst in H. 5 en 6 richt zich voor dit onderdeel niet op specifieke gebieden. Ook in NO Fryslân liggen weidevogelgebieden. De visie biedt juist ruimte om bij de concretisering van het weidevogelbeleid, op basis van actuele ontwikkelingen, de juiste gebieden te hanteren.

De BFVW vraagt aandacht voor mogelijk tegenstrijdige belangen: met het afronden van het NNN kunnen natuurlijke vijanden van weidevogels zich makkelijker verspreiden. Verzoek aan de provincie om rond belangrijke weidevogelgebieden, landschappelijke bufferzones te ontwikkelen om verspreiding van predatoren te voorkomen. **(Bond van Friese Vogelwachten)**

Reactie: Ondersteunende maatregelen voor beheersing van de predatie geven hier invulling aan. Afzonderlijke bufferzones om predatiedruk te verminderen, vinden we een te vergaande en te kostbare maatregel. Bufferzones zijn mogelijk wel te combineren met agrarisch natuurbeheer, beheer en gebruik van veenweidegronden en agrarische extensivering rondom kwetsbare natuurgebieden in combinatie met vergoedingen voor agrarische diensten.

De keuze van een populatie van 10.000 gruttobroedparen doet het belang van de Kievit, de tureluur en de scholekster te kort. Omdat de doelen niet gehaald lijken te worden, zou de provincie het ruimtelijke ordeningsinstrumentarium moeten inzetten: gebruik maken van provinciale inpassingsplannen om de weidevogels te beschermen. **(Bond van Friese Vogelwachten)**

Op pag. 40 wordt de grutto als gidssoort genoemd bij de realisatie van vitale weidevogelpopulaties. Inspreker wijst op het belang van inzetten op een gevarieerd beheer voor meerdere doelsoorten. Naast weidevogelbeheer (leefgebied Open Grasland) zijn er ook nog andere leefgebieden zoals Droge en Natte dooradering, open Akkerland en de Categorie Water. Ook deze leefgebieden hebben gids-/doelsoorten. Het noemen van alleen de Grutto is kwetsbaar. Inspreker doet het voorstel om ook voor andere leefgebieden gids- en doelsoorten te benoemen aangezien zij in samenhang leven. Dus ook voor de akkervogels en de boerenlandvogels zoals met name voor het coulisselandschap de gekraagde roodstaart als 'Keninginne fan it Lânskip'. **(vereniging Noardlike Fryske Wâlden)**

Reactie: De grutto is gidssoort en opgenomen als doelindicator. Maar maatregelen voor weidevogels komen ook de andere soorten ten goede. In ons weidevogelbeleid geven we verder invulling aan de leefgebieden van weidevogels. Daarnaast is de doelstelling voor biodiversiteit in H. 6.5 gerelateerd aan een lijst met een diversiteit aan soorten van Fries belang. Onze brede inzet voor biodiversiteit en voor de leefgebieden van soorten sluit daarop aan. Transitie van de landbouw zal sterk kunnen bijdragen aan een betere weidevogelstand. Met diverse stimulerings- en ondersteuningsmaatregelen zetten we daar krachtig op in. Samenwerking en draagvlak bij de landbouw, en gebruik maken van de energie en initiatieven bij de coöperaties zijn hiervoor onontbeerlijk. Provinciale inpassingsplannen passen daar niet bij.

Investeer in behoud van het houtwallen landschap vanwege de broed-, foerageer-, en rustfunctie voor vogels. **(Bond van Friese Vogelwachten)**
Reactie: Dit gebeurt al, bijv. in de Noardlike Fryske Wâlden.

Behoud van weidevogelpopulaties vraagt om meer financiële inzet van de provincie. Huidig beleid is onvoldoende (kijk naar daling van populaties). Er zou meer ingezet moeten worden op kruidenrijke graslanden, op peilverhogingen, op behoud van reliëf in landbouwpercelen. Natuurinclusieve landbouw is randvoorwaarde: dit vraagt grotere provinciale inspanning. **(Milieudefensie Leeuwarden)**

Reactie: Extra inzet voor weidevogels is onderdeel van de opgave biodiversiteit, op programmaniveau nader af te wegen. Stimulering van natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer vallen daaronder.

6.5 Biodiversiteit: Nationale Parken

Meer aandacht is gewenst voor de Nationale Parken, de parels van Fryslân die verder ontwikkeld en versterkt kunnen worden en ook ingezet kunnen worden voor de gastvrijheidseconomie. **(gemeente Smallingerland)**

Reactie: De tekst over Nationale Parken is aangevuld, en meer verbreed en 'wervend' gemaakt.

6.5 Biodiversiteit: verbinding natuur en economie

Bij de laatste bullet op pag. 63 over experimenteren in proeftuinen wordt waarschijnlijk m.n. bedoeld op regelgeving vanuit Rijk en Europa. Inspreker dringt erop aan ook scherp te kijken naar de regelgeving van lokale overheden. Inspreker zou graag betrokken zijn bij het proces. Het Fjildlab Noordoost Fryslân, waarbinnen inspreker samenwerkt met agrarisch collectief Waadrâne, ondernemers Netwerk NO Fryslân en onderzoeksinstituut Van Hall Larenstein, kan als proeftuin dienen. **(Vereniging Noardlike Fryske Wâlden)**

Reactie: Bij proeftuinen wordt naar alle regelgeving gekeken, dus ook lokale regelgeving. We zullen de vereniging bij het proces betrekken en nemen de suggestie ter harte om Fjildlab Noordoost Fryslân als proeftuin te gebruiken.

2.11 Gebieden (H 7)

7.2 Veenweidegebied

Neem geen aanvullende kaders op voor het veenweidegebied zonder dat de bestaande trajecten voldoende zijn onderzocht (bottom-up structuur met intensieve overlegtrajecten; plan van landbouwcollectief dat onlangs in MKBA als beste optie is gebleken). **(Agrarische Jongeren Friesland)**

Reactie: Onze inzet voor het veenweidegebied sluit aan op bestaande trajecten, samenwerkingsverbanden en op de inspanningen van veel andere partijen, waaronder de landbouw. We zien dit als een gezamenlijke inzet voor het gebied. Het (geactualiseerde) kader in de visie voor het veenweidegebied sluit daar op aan. Hierin hebben we o.a. het recente besluit van Provinciale Staten over de MKBA verwerkt. Uit de MKBA is niet één alternatief/plan als beste naar voren gekomen.

LTO-Noord komt met alternatieve tekst voor het veenweidegebied (par. 7.2), vanaf 'Wat is er aan de hand'... tot ... 'Doelstellingen'; zie hun zienswijze. Daarin wordt o.a. gewezen op: Veenweidevisie 2015 en perspectief geven aan de landbouw; de

samenwerking in het Bestuurlijk Oerlis Feangreide; veenoxidatie onder aerobe en anaerobe omstandigheden; peilbeheer in sloot niet maatgevend maar grondwaterpeil; generieke peilverhoging leidt tot enorme schade bij de landbouw; initiatiefvoorstel van een aantal politieke partijen in 2018 gaat vele malen verder dan Veenweidevisie 2015; de landbouw heeft als antwoord hierop een eigen plan gepresenteerd; uit MKBA blijkt dat beide scenario's kansrijk zijn; deze wil men per gebied oppakken, van onderop met de boeren en overige belanghebbenden en met draagvlak. **(LTO-Noord)**

Reactie: In de geactualiseerde tekst voor het veenweidegebied hebben we o.a. het recente besluit van Provinciale Staten over de MKBA verwerkt. De tekst sluit verder aan op het lopende gebiedsproces en op het abstractieniveau van de visie. Maatwerk, integraliteit met een variatie aan middelen en instrumenten, draagvlak en samenwerking met partijen in het gebied blijven centraal staan. De ambitie ligt echter hoger dan de Veenweidevisie 2015. Dit heeft consequenties voor de landbouw in het gebied, maar we willen een duurzaam perspectief voor de landbouw houden op basis van nieuwe, houdbare verdienmodellen. We hebben de tekst van LTO-Noord niet overgenomen maar wel gelet op afstemming met het lopende proces, de samenwerking daarbinnen, draagvlak van onderop, en succesvolle pilots en maatregelen; zie ook de reactie hierna.

In het onderdeel Samenwerking van par. 7.2 de onderstreepte zinsdelen toevoegen: '... In het verder brengen van de visie en uitgangspunten werken we met het Bestuurlijk Overleg Feangreide (BOF) en met de betrokkenen uit de praktijk...' en '... grondbank met instrumenten voor opkoop, ruiling, bedrijfsverplaatsing en afwaardering van grond'. **(LTO-Noord)**

Compensatie voor de nadelige effecten op grondwaarde moet aan de voorkant geregeld worden. Gepleit wordt voor een duidelijke schaderegeling voordat maatregelen worden toegepast om bodemdaling in veenweidegebied tegen te gaan. **(G. de Boer, Het Friesch Grondbezit)**

De gemeente pleit ervoor om in de paragraaf over het veenweidegebied juist ook de positieve kant van het gebied te laten zien. **(gemeente Ooststellingwerf)** Ook graag aandacht voor de landschappelijke kwaliteiten, vanuit oogpunt van natuurbeheer, toeristische kwaliteit en agrarische potentie in hun onderlinge samenhang. **(gemeente Opsterland)**

Reactie: We hebben het zinsdeel van LTO-Noord over het Bestjoerlijk Oerlis Feangreide (BOF) toegevoegd. De passage over de grondbank hebben we afgestemd op onze recente besluitvorming over de Nota Grondbeleid 2020. Binnen de ambitie en uitgangspunten van de visie, werken we de maatregelen voor het veenweidegebied uit in een Veenweideprogramma 2020-2030, incl. nieuwe verdienmodellen en evt. benodigde maatregelen voor compensatie. In H. 6.4 hebben we daarnaast enkele ankerpunten voor peilaanpassingen opgenomen. Verder hebben we in par. 7.2 ook de positieve kanten en kwaliteiten van het veenweidegebied in hun onderlinge samenhang aangegeven.

De gemeente bepleit om de verschillende financieringsstromen vanuit rijk, provincie en Wetterskip zoveel mogelijk ontschot in te zetten voor het pilotgebied Aldeboarn – De Deelen, zodat de gemeente kan toewerken naar realisatie van concrete projecten. Benadruk in de visie het belang van pilotgebieden en ontschot werken. **(gemeente Heerenveen)**

Reactie: Het zoveel mogelijk ontschot inzetten van middelen en maatregelen past goed in de manier van werken zoals geschetst en geactualiseerd in par. 7.2 (onder 'wat gaan we doen'). Onder Integraliteit hebben we dit nu als apart punt genoemd. In de geactualiseerde tekst voor het veenweidegebied is ook het belang van de pilotgebieden nader geduid.

7.3 IJsselmeer

Voor het realiseren van een aantal opgaves en ambities ziet inspreker een rol voor het IJsselmeer. Er bestaat zorg dat het voornemen in de Omgevingsvisie om de potenties van het IJsselmeer te benutten, door gebrek aan visie en keuzes, in de praktijk zal neerkomen op exploitatie van de natuur. Als het gaat om de bijdrage aan de energietransitie is de grens voor het IJsselmeer al overschreden.

Peilverhoging in het IJsselmeer heeft grote effecten op natuur, cultuurhistorie en landschap. Het streven naar grotere onafhankelijkheid van het watersysteem van het IJsselmeer is daarom een goede zaak, maar dit vergt meer inspanning op het vaste land. In de visie ontbreekt het aan maatregelen binnendijs voor de aanpassing van het watersysteem, om inderdaad onafhankelijk te worden van het IJsselmeer, bijv. maatregelen zoals het vasthouden van regenwater en kwelwater. Natuurkwaliteiten (Natura 2000 gebied) van het IJsselmeer zijn niet op orde. De keuzes voor maatregelen die daarvoor nodig zijn, worden niet genoemd in de visie. De eerstkomende klimaatscenario's van het KNMI zullen aanleiding zijn om al vóór 2050 negatieve effecten van de zeespiegelstijging te verwachten.

(IJsselmeervereniging)

Reactie: Het rijk (Rijkswaterstaat) is verantwoordelijk voor het peil(beleid) van het IJsselmeer. Dit beleid wordt vooral ingegeven door het omgaan met de gevolgen van klimaatverandering (spuien op Waddenzee; buffering zoet water tijdens zomer). Dit is ook in het belang van Fryslân. Eventuele negatieve gevolgen daarvan willen we echter zoveel mogelijk beperken/ compenseren. Maatregelen om minder afhankelijk te worden van IJsselmeerwater, worden uitgewerkt in het kader van de Boezemstudie. Het uitgangspunt hierover staat echter in de visie en is onderdeel van een toekomstbestendig watersysteem; dit is niet vrijblijvend en hieraan zal moeten worden voldaan. De aanvullende bijdrage van het IJsselmeer aan de energietransitie kan bestaan uit o.a. blue energy, stromingsenergie, thermische energie uit water (par. 7.3), uit te werken in de RES. Wind- en zonne-energie zijn hier volgens H. 6.3 niet voorzien; met Windpark Fryslân is voldoende windvermogen gerealiseerd en natuurgebieden zoals het IJsselmeer worden zoveel mogelijk ontzien van zonne-energie.

Versterking van biodiversiteit in het kader van de opgave biodiversiteit heeft ook betrekking op het IJsselmeer. In de gebiedsbeschrijving m.b.t. het IJsselmeer (par. 7.3) onderkennen we de bijzondere natuurwaarden van het IJsselmeer. Als actie staat hier o.a. het uitwerken van concrete maatregelen voor verbetering van deze natuurwaarden. Verder is een blijvende inspanning nodig om de kwaliteit van het IJsselmeerwater te verbeteren.

In de visie worden geen jaartallen genoemd bij zeespiegelstijging. In de plan-MER wordt voor de zeespiegelstijging van 2014 uitgegaan; voor de milieubeoordeling maakt dit geen wezenlijk verschil.

In de opgave klimaatadaptatie houden we al rekening met de effecten van zeespiegelstijging vóór 2050.

7.4 Waddenzee/ Waddengebied

Voor de Waddeneilanden wordt meer gebiedsgericht maatwerk bepleit, waarbij verantwoordelijkheid meer bij de eilanden neergelegd wordt. Rijk en provincie kunnen zo mogelijk als samenwerkingspartner behulpzaam zijn, o.a. door zich te richten op gebied-overstijgende aspecten die de eilanden niet zelf individueel of gezamenlijk op kunnen lossen. Specifiek vraagt men om een andere, gebiedsgerichte toepassing van natuurregeling bij initiatieven, binnen het uitgangspunt van realiseren van de ambities van het Natura 2000 gebied. Transitie kunnen niet tot stand komen met toepassing van bestaande regelgeving. Meer ruimte voor de eilanders zelf om samen met natuurbeheerders ontwikkelingen mogelijk te maken die goed zijn voor de eilanders en haar gasten en tegelijk de potentie hebben de biodiversiteit te versterken; zoals voedselproductie in natuurgebieden (voedselbossen of kweken van zeewier).

(Samenwerkingsverband Waddeneilanden)

Reactie: In de geactualiseerde tekst voor de Waddeneilanden geven we aan dat we ruimte zoeken voor gebiedsgericht maatwerk. Gemeenten en provincie zijn gebonden aan de doelen en regels voor Natura 2000 gebieden; daarbinnen blijven we in samenspraak met het Rijk en de terreinbeheerders actief en creatief zoeken naar mogelijkheden om gewenste initiatieven en ontwikkelingen, ook voor de natuur, mogelijk te maken. Deze toelichting op onze gebiedsgerichte toepassing van de natuurregeling hebben we verwerkt in H. 6.5 en 7.4.

De Waddenvereniging pleit voor het inzetten op zowel maatregelen om verdere zeespiegelstijging zo veel mogelijk te beperken (terugbrengen uitstoot broeikasgassen), als passende maatregelen die het voortbestaan van natuur en landschappelijke waarden zo robuust te maken dat ze niet verdwijnen onder invloed van klimaatverandering. **(Waddenvereniging)**

Reactie: Deze dubbelde inzet komt terug in de opgave energietransitie resp. de opgave klimaatadaptatie. In een biodiversiteitsherstelprogramma voor de opgave biodiversiteit werken we specifiek de maatregelen voor de Waddenzee uit.

Omdat de Gebiedsagenda Wadden 2050 nog niet gereed is, pleit de Waddenvereniging ervoor de hoofddoelstelling: het behouden en versterken van de natuur conform de Natura2000 doelstellingen voor Waddenzee, Noordzeekustzone en duinen van de Waddeneilanden en de aanwijzing als Unesco werelderfgoed in elk geval op te nemen. **(Waddenvereniging)**

Reactie: De gebiedstekst voor het Waddengebied is geactualiseerd aan de hand van de meest actuele versie van de Gebiedsagenda Wadden 2050. Hierin zijn ook de betreffende natuurdoelstellingen voor het gebied aangegeven. Overigens gelden daarnaast de generieke doelen voor natuur/ NNN/ Natura 2000.

Er wordt nog uitgegaan van vaststelling van de Gebiedsagenda Wadden rond de zomer van 2019. (pag. 70) Dit zal naar verwachting pas in voorjaar/ zomer 2020 plaatsvinden. Hierna kan pas verankering in de Omgevingsvisie(s) plaatsvinden.

(gemeenten Waadhoeke, Harlingen)

Reactie: We zijn hiervan op de hoogte. We kunnen echter niet wachten op de formele vaststelling van de Gebiedsagenda Wadden door de diverse bestuursorganen. De essenties uit de Gebiedsagenda hebben we daarom vertaald in de visie; deze essenties zijn bestuurlijk in de stuurgroep al geaccordeerd en we verwachten dat deze vastgesteld worden.

Kustpact

Over de invulling van het Kustpact heeft de ambtelijke dienst nog een Notitie zonering Kustpact opgesteld en overleg gevoerd met de Waddeneilandgemeenten. Deze notitie is ook rondgestuurd naar stakeholders op het gebied van natuur/ landschap en recreatie & toerisme.

Op basis van een analyse van bestaande beperkingen voor ontwikkelingen in de Noordzeekustzone van de Waddeneilanden, wordt in de notitie geconcludeerd dat met het beleid en de regels voor natuur, landschap, kustfundament, recreatie, stilte en drinkwaterwinning, ongewenste ontwikkelingen in deze zone voldoende worden tegengegaan. Een aanvullende zonering met regels is niet nodig.

De Friese Milieufederatie, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de Waddenvereniging hebben hierop gereageerd. Ze pleiten voor het stellen van duidelijke grenzen aan kustbebouwing i.p.v. een afweging per situatie op basis van maatwerk; nu de Omgevingsvisie al is vastgesteld, kan dit door het opnemen van een zonering (kaarten) in de Omgevingsverordening en -programma. Hierbij zou moeten gelden: geen ruimte voor nieuwbouw maar wel voor herbouw of verbouw binnen het bestaande bouwblok; geen 10% uitbreiding, want dit kan in de praktijk heel wat ruimte in beslag nemen. Verder stelt men voor om de Nije Pleats methode voor te schrijven in de Omgevingsverordening, en om in de Omgevingsvisie/ Omgevingsverordening ook richtlijnen voor lichthinder op te nemen.

***Reactie:** Op basis van onze samenwerkingsprincipes stellen we alleen nieuwe regels (incl. zonering) als daar een dringende aanleiding voor is. Voor de Noordzeekustzone van de Waddeneilanden (strand + duinen) constateren we dat hier al voldoende beperkingen gelden om ongewenste ontwikkelingen te voorkomen; vooral de regels voor natuurgebieden (NNN en Natura 2000) en het kustfundament zijn bepalend voor wat in deze zone kan. Daarbij nemen we in aanmerking dat de druk van recreatie op de kustzone van de Waddeneilanden veel minder is dan op de kustzone in N. en Z. Holland en Zeeland. Bovendien zijn de Waddeneilandgemeenten primair verantwoordelijk voor de ruimtelijke afweging. We hebben er vertrouwen in dat dit zorgvuldig gebeurt.*

Een nieuwe zonering met regels vinden we niet nodig. We beoordelen nieuwe ontwikkelingen op basis van de principes en recreatieve uitgangspunten in de visie en niet vanuit een strak kader als dat niet noodzakelijk is; dit past in de filosofie van de Omgevingswet. Wel hebben we par. 7.4 op dit punt aangevuld en verduidelijkt. In de Omgevingsverordening nemen we een kaart op met de begrenzing van het kustfundament en van de NNN/ Natura 2000 gebieden, en de bijbehorende regels. De Nije Pleats methode is en wordt al voorgeschreven bij uitbreiding of nieuwvestiging van een recreatieve voorziening. Voor het beperken van lichthinder voeren we stimuleringsbeleid en maken we afspraken met partijen. Richtlijnen voor lichthinder in de Omgevingsverordening vinden we niet nodig.

7.5 Overige gebieden

Niet duidelijk is waarom in H. 7 over gebieden alleen wordt ingezoomd op het Veenweidegebied, IJsselmeer en Wadden. Onder verwijzing naar de aanvraag Regiodeal Zuidoost Friesland, verdient ook de regio Zuidoost Friesland hier bijzondere aandacht. **(gemeente Opsterland)**

De potentie van ZO Fryslân voor recreatie en toerisme gerelateerd aan de cultuurhistorie van het gebied, zou meer moeten doorklinken (denk aan voormalige Friese waterlinie, Veenhuizen en Koloniën van Weldadigheid in de directe nabijheid incl. museum). Dit geeft een breder beeld van wat de provincie te bieden heeft, en meer balans naast IJsselmeer en Wadden. **(gemeente Ooststellingwerf)**

Ook voor andere gebieden is een gebiedsgerichte uitwerking wenselijk. De visie is nu grotendeels thematisch opgezet. Een gebiedsgerichte aanpak dwingt tot integraler denken en doen. Daarom het advies de visie na vaststelling gebiedsgericht uit te werken (op kaart). **(gemeente Heerenveen)**

Men mist in H. 7 de Gebiedsontwikkeling Oostelijke Poort Friese Meren, waarbij gemeente, provincie, Wetterskip, ondernemers en dorpsbelangen samenwerken. **(gemeente Smallingerland)**

Reactie: De meerwaarde om in H. 7 voor alle gebieden/ regio's gebiedsomschrijvingen op te nemen is volgens ons gering. Op het IJsselmeer en de Wadden zoomen we in vanwege hun bijzondere signatuur/ kenmerken, omstandigheden en opgaven, waar in de voorafgaande hoofdstukken nog onvoldoende rekening mee wordt gehouden. Een verbijzondering van het algemene beleid vinden we voor deze grote wateren en hun directe omgeving gewenst. In het veenweidegebied speelt een zodanige problematiek van veenoxidatie en bodemdaling, dat hier veel grote opgaven en belangen samenkomen; ook hiervoor is een afzonderlijke benadering in H. 7 op z'n plaats. Voor dit samenhangende gebied, waarvan de natuurlijke grenzen de regiogrenzen overstijgen, werken we inmiddels met allerlei partijen aan een Veenweideprogramma 2020-2030. Ook voor de Wadden en het IJsselmeer wordt waarschijnlijk een gebiedsprogramma opgesteld. We onderschrijven overigens dat ook voor de andere gebieden een gebiedsgerichte uitwerking wenselijk is, ook als deze niet in H. 7 zijn opgenomen. Een integrale, gebiedsgerichte uitwerking van het generieke en meer thematische beleid speelt volgens de visie overal en zullen we stimuleren. De streekagenda's van Streekwurk kunnen hiervoor een geschikt middel zijn.

In par. 5.2 Gastvrijheidseconomie hebben we de Noordelijke Fryske Wâlden en Zuidoost Fryslân nu wel als afzonderlijke categorie opgenomen en hierbij de potenties voor recreatie en toerisme aangegeven gerelateerd aan o.a. de cultuurhistorie van het gebied.

2.12 Vervolg en uitvoering (H 8)

8.1 Samenwerking, participatie

Inspreker vraagt meer vertrouwen in de regionale competenties en benutting van ontwikkelkracht in de regio. Meer aandacht is gewenst voor de streekagenda's en de onderlinge samenwerking in ANNO-verband. **(Netwerk Noordoost).**

Reactie: We hebben vertrouwen in de competenties en ontwikkelkracht in de regio. In H. 6 staat dat we intensief blijven samenwerken in de vijf regio's (waaronder NO) aan de hand van o.a. streekagenda's en regiodeals. Het gebied is uitgangspunt; daarbinnen worden thema's en projecten geagendeerd. Binnen de provinciale ambities en doelen, de algemene principes, en opgaven (zoals vitaal en leefbaar), is er veel ruimte om het strategisch beleid gebiedsgewijs in te vullen en optimaal recht te doen aan de regio. Bij de visie hoort samenwerking (samenwerkingsprincipes). Daar geven we al invulling aan. Als een bestaande samenwerking werkt, dan benutten we dat; dit geldt ook voor ANNO/ Netwerk Noordoost. We willen kijken hoe de samenwerking gebruikt kan worden om de opgaven uit te werken. De onderlinge rollen kunnen in dat verband nader bepaald worden. De visie geeft hiervoor de hoofdlijnen. Deze zijn vervolgens per regio/ gebied in te vullen. *In H.3, 5, 6 en 8 gaan we nu nog wat nader in op vitaliteit en samenwerking in de regio's.*

Bij burgerparticipatie ontbreekt dat niet alle inwoners goed in staat zijn tot burgerparticipatie. Geef aan hoe bij burgerparticipatie wordt omgegaan met kwetsbare groepen. **(gemeente Smallingerland)**

Nemen partijen al daadwerkelijk initiatief om zelf de leefomgeving aan te passen? Hoe verhoudt zich dat tot vergrijzing en krimp? Welk rol heeft de provincie? Hoe wordt de brede bevolking beschermd tegen overname van de leefomgeving door dergelijke initiatieven? **(particuliere inspreker 2)**

Reactie: In par. 3.4 en 4.2 (samenwerkingsprincipes) geven we aan dat we

aansluiten bij wat er al in de samenleving gebeurt en bij initiatieven, plannen en projecten die daar ontstaan. Er staat ook dat wanneer leemten en ongewenste situaties dreigen te ontstaan (bijv. omdat initiatieven niet van de grond komen), we onze verantwoordelijkheid nemen. Hierbij nemen we in aanmerking dat gemeenten als eerste overheid hierin allereerst een verantwoordelijkheid hebben.

8.2 Uitvoering, doorwerking

Een uitvoeringsparagraaf wordt gemist. Zo'n paragraaf maakt de visie sterker en completer (inzicht in wijze en termijn van realisering van doelen en opgaven, in benodigde financiële middelen, en in gebruik van instrumenten). **(gemeenten Ooststellingwerf, Opsterland, Súdwest-Fryslân)** In het kader van Slim Samen is het zeer wenselijk om gezamenlijk (gemeenten en provincie) tot een financiële onderbouwing te komen en kostendragers aan te merken, o.a. ter bekostiging van grote ambities. **(gemeente Súdwest-Fryslân)**

Reactie: De visie gaat over de hoofdlijnen van beleid. De uitvoering ervan, incl. financiering, werken we uit in programma's. H. 8 van de visie schetst het uitvoeringskader. We sluiten zoveel mogelijk aan op al lopende programma's, acties en maatregelen. Zo is voor de opgave Biodiversiteit een startnotitie programma biodiversiteit en natuur aan PS aangeboden. Voor de opgave Energietransitie stellen de betrokken partijen momenteel een Regionale Energiestrategie op. Voor het veengebied stellen provincie en Wetterskip met hun partners een Veenweideprogramma 2020-2030 op. In de acties in H. 5 en 6 wordt verder veel aandacht besteed aan diverse uitvoeringsaspecten. Zo wordt de instelling van een provinciale grondbank al uitgewerkt.

Is het de juiste volgorde, gezien de beleidscyclus in de Omgevingswet, dat de Omgevingsverordening er eerder ligt dan de Omgevingsprogramma's? Of wordt de verordening een dynamisch document? **(gemeente Waadhoeke)**

Reactie: Dit is wettelijk niet geregeld. De Omgevingsverordening moet vóór 2021 door PS zijn vastgesteld want in 2021 vervallen wettelijk de andere verordeningen. Daarom ligt hierop nu de prioriteit.

We zijn overigens ook al bezig met het opstellen van Omgevingsprogramma's. Wij zien geen strijdigheid met de beleidscyclus. Ook de Omgevingsverordening zullen we actueel houden en zo nodig aanpassen.

De visie stelt een groot aantal doelen, maar concrete maatregelen/ uitvoeringsinstrumenten waarmee die samen met andere overheden bereikt worden ontbreken. Hierdoor is er geen of nauwelijks houvast in de visie om als grondslag voor de Omgevingsverordening te dienen. **(Waddenvereniging)**

Reactie: De visie geeft juist per onderwerp (Basis op orde) en per opgave, naast de doelen, de acties aan om de doelen te bereiken; dit is ook schematisch weergegeven. Enkele acties zijn aangevuld, evenals de relatie met de Omgevingsverordening. De ontwerp-Omgevingsverordening stellen GS binnen afzienbare termijn vast en wordt daarna ter visie gelegd. Ook enkele Omgevingsprogramma's zijn al opgestart.

Aan de provincie wordt gevraagd zich in de Omgevingsvisie uit te spreken over de bestaande regelgeving en de opening te bieden om te bekijken of we in Fryslân in staat zijn om het met z'n allen anders en beter te doen. **(Samenwerkingsverband Waddeneilanden)**

Reactie: De ambitie, de principes, en de uitwerking in de daaropvolgende hoofdstukken spreken dit uit. In H. 6.5 en 7.4 hebben we een opening opgenomen voor gebiedsgerichte toepassing van natuurregelgeving.

Daarnaast zijn er (detail)opmerkingen (pagina's 245 en 246) die overwegend verband houden met de eilandersituatie. **(Samenwerkingsverband Waddeneilanden)**

Reactie: *Deze zijn deels ondervangen in het aangevulde gebiedsdeel voor het Waddengebied en deels bij de betreffende specifieke onderwerpen. Enkele opmerkingen zijn niet relevant op visieniveau.*

Men wordt graag betrokken bij het opstellen van de provinciale Omgevingsverordening. **(gemeenten Tytsjerksteradiel, Achtkarspelen, Waadhoeke/ Franeker, Heerenveen)** Verzoek om betrokken te worden bij totstandkoming van de visie voor de thema's die de belangen van leden raken, als vertegenwoordiger van grondeigenaren. **(G. de Boer, Het Friesch Grondbezit)**

Reactie: *Dit gebeurt al of zal gaan gebeuren.*

8.3 Overgangssituaties

Bij de overgang naar de nieuwe situatie moeten bestaande rechten en verplichtingen worden gehandhaafd. Zo moeten illegale bouwsels op een perceel in Holwerd door de gemeente Noard-East Fryslân in een bestemmingsplan gelegaliseerd worden. **(particuliere inspreker 8)**

Reactie: *De Omgevingsvisie heeft geen juridisch bindende werking naar gemeenten en burgers. De visie regelt ook niets over het vervallen of handhaven van bestaande rechten en verplichtingen, i.c. het legaliseren in een bestemmingsplan van illegale bouwsels.*

De passage op blz. 72, onder Planning, kan tot verwarring leiden. Wellicht is het aan te bevelen dat inzichtelijk wordt gemaakt welke delen van de beleidsstukken vooralsnog blijven gelden (bijv. door te markeren of weg te strepen). **(gemeente Opsterland)**

Reactie: *We bekijken in welke vorm deze nuttige aanbeveling uitvoerbaar is.*

2.13 Commissie voor de Milieueffectrapportage

De Commissie voor de Milieueffectrapportage heeft op 13 februari 2020 haar toetsingsadvies over de plan-MER uitgebracht. De Commissie adviseerde om de plan-MER op de volgende punten te verdiepen:

- hoe de opgaven uit de Basis op orde zich verhouden tot de overige opgaven, en wat de milieueffecten van het gewijzigd beleid zijn;
- in hoeverre het op orde brengen van de basis een noodzakelijke voorwaarde is om de vier urgente opgaven te verwezenlijken;
- kansen en knelpunten van integrale opgaven;
- welke randvoorwaarden voor de Omgevingsverordening en programma's volgen uit de Omgevingsvisie en hoe het integrale karakter van de Omgevingsvisie geborgd kan worden;
- hoe het proces van trechtering van alternatieven is verlopen en op basis van welke milieuoverwegingen het alternatief is gekozen;
- concretiseren van de beoordeling zodat duidelijk wordt wanneer opgaven bereikt zijn en hoe de monitoring vormgegeven kan worden;
- verdiepen van de Passende beoordeling met ook aandacht voor mogelijk te behalen positieve effecten.

Reactie: Deze verdieping heeft plaatsgevonden in een bijgevoegde Aanvulling op de plan-MER. Hiermee wordt naar onze mening voldoende tegemoet gekomen aan het advies van de Commissie MER.

De passende beoordeling is niet nader uitgewerkt omdat dit niet zinvol is bij het gegeven abstractieniveau van uitspraken in de visie over maatregelen en activiteiten in relatie tot Natura 2000 gebieden.